

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

На правах рукопису

ОМЕЛЬКОВЕЦЬ ОЛЬГИ ІВАНІВНИ

**ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ
ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ**

Спеціальність: 016 «Спеціальна освіта»

Освітньо-професійна програма

«Корекційна психопедагогіка (олігофренопедагогіка)»

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

Науковий керівник:

МАЦЮК Зоряна Сергіївна

кандидат філологічних наук

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

від _____ 202__ р.

Завідувач кафедри

проф. Кузава І. Б. _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Магістерська робота «ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИНЕННЯМ МОВЛЕННЯ» викладена на 89 сторінках, вона містить вступ, 2 розділи, висновки, список використаних джерел (62 позиції).

У магістерській роботі досліджено особливості формування комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Актуальність дослідження зумовлена необхідністю вивчення закономірностей мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку, що визначає їх соціалізацію, інтелектуальний розвиток, вміння контактувати з оточуючими та водночас готовність до шкільного навчання.

У першому розділі розглянуто сутність поняття «комунікативні навички» у науково-педагогічній літературі. Встановлено також особливості розвитку дітей дошкільного віку, що мають загальний недорозвиток мовлення. Окрім цього, виокремлено закономірності пропедевтики комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ.

Другий розділ присвячено емпіричному дослідженню окресленої проблеми. Для цього диференційовано критерії, показники і рівні сформованості комунікативних навичок у дітей із ЗНМ і здійснено експериментальну перевірку їх сформованості. Із метою аналізу доцільності укладеної системи завдань проведено аналіз динаміки формування комунікативних умінь і навичок у дошкільників із ЗНМ.

Ключові слова: комунікативні уміння і навички, загальний недорозвиток мовлення, освітній процес, дитина старшого дошкільного віку, корекційно-розвитковий процес.

ANNOTATION

The master's thesis "FORMATION OF COMMUNICATIVE ABILITIES AND SKILLS IN CHILDREN WITH GENERAL UNDERDEVELOPMENT OF SPEECH" is laid out in 89 pages, it contains an introduction, two chapters, conclusions, a list of used sources (62 items).

In the master's thesis, the peculiarities of the formation of communicative abilities and skills in children with general underdevelopment of speech were investigated. The relevance of the study is determined by the need to study the patterns of speech development of preschool children, which determines their socialization, intellectual development, and ability to communicate with others and, at the same time, readiness for schooling.

The first chapter examines the essence of the concept of "communicative skills" in scientific and pedagogical literature. Features of the development of preschool children with general underdevelopment of speech have also been established. In addition, the regularities of propaedeutics of communicative abilities and skills in children with general underdevelopment of speech are highlighted.

The second chapter is devoted to the empirical study of the outlined problem. For this, the criteria, indicators and levels of formation of communication skills in children with general underdevelopment of speech were differentiated and an experimental verification of their formation was carried out. In order to analyze the expediency of the concluded system of tasks, an analysis of the dynamics of the formation of communicative abilities and skills in preschoolers with special needs was carried out.

Key words: communicative abilities and skills, general underdevelopment of speech, educational process, older preschool child, corrective and developmental process.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	9
1.1. Поняття «комунікативні навички» у науково-педагогічній літературі	9
1.2. Особливості розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення	19
1.3. Пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення	28
РОЗДІЛ II. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ	37
2.1. Критерії, показники та рівні сформованості комунікативних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення	37
2.2. Експериментальна перевірка ефективності сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення	45
2.3. Експериментальний аналіз формування комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ	53
ВИСНОВКИ	63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70
ДОДАТКИ	77

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасних умовах розвитку суспільства вагомим значенням набуває соціалізація, зокрема у дітей, яка визначає процес входження особистості в соціум. Однією з умов її успішності є розвиток комунікативних умінь і навичок, робота над формуванням яких починається із раннього віку дитини в сім'ї та продовжується в освітньому просторі. Наявність порушень мовлення спричиняє труднощі процесу соціалізації та розвитку гармонійної особистості загалом.

Порушення в мовленні дітей, зокрема в дошкільному віці, можуть проявлятися і в вимові (звуковому аспекті), і в неправильному використанні граматичних структур і формуванні речень. Варто зауважити, що діти дошкільного віку потребують постійного розвитку комунікативних здібностей, незалежно від особливостей фізичного, інтелектуального чи емоційного розвитку, що є основою для успішного спілкування з однолітками і важливим елементом підготовки до навчання у школі.

У дошкільному віці діти активно взаємодіють з довкіллям, іншими дітьми і дорослими, тому комунікативні вміння і навички допомагають їм ефективно встановлювати і підтримувати контакти, будувати дружні стосунки, вчитися працювати в команді та вирішувати конфлікти. Вони безпосередньо пов'язані з мовленнєвим розвитком дитини, оскільки саме в процесі спілкування діти вчаться формулювати свої думки, розширюють словниковий запас, вдосконалюють граматичну структуру мовлення, розвивають фонематичний слух і звуковимову.

Наявність у дитини мовленнєвих порушень суттєво впливає на розвиток, оскільки визначає закономірності функціонування різних аспектів мовленнєвої діяльності. У неї виникають труднощі у спілкуванні, самовираженні й особистісному розвитку, а також встановленні комунікативного контакту, здатності виражати емоції.

Загальний недорозвиток мовлення в науковій літературі трактують як важкі розлади мовлення дитини, при яких порушено формування усіх його складових (при збереженні слуху й інтелекту). У розвитку зв'язного мовлення спостерігається обмеженість словникового запасу, труднощі в засвоєнні граматичної організації рідної мови і діалогічного мовлення. Різноманітні негативні впливи, і в період внутрішньоутробного розвитку, і під час пологів (такі як родова травма чи асфіксія), а також у перші роки життя, можуть призвести до загального недорозвитку мовлення, яке може проявлятися у дітей по-різному.

Відтак сучасні реформаційні процеси в українському освітньому просторі спрямовані на створення оптимальним умов розвитку і навчання дітей з особливими освітніми потребами. Якщо розробити та впровадити індивідуальну програму з розвитку мовлення, то дитина з будь-яким рівнем мовленнєвого розвитку може відвідувати освітній заклад і успішно соціалізуватися.

У старшому дошкільному віці комунікативні уміння і навички зумовлюють гармонійність психофізичного розвитку, що дозволяє успішно навчатись, пізнавати довкілля, будувати взаємини. Унаслідок ЗНМ формуються відповідні психічні реакції на несприйняття оточуючими особливостей мовлення, пов'язані з замкненістю, невпевненістю, сором'язливістю та ін.

Формування комунікативних навичок у дитини розпочинається через вплив сімейного оточення. Важливо, щоб у неї була можливість слухати правильне мовлення і розуміти його значення. Це також важливо для зміцнення взаємодії дитини з батьками й іншими членами сім'ї, бо саме за допомогою спілкування вона допомагає оточуючим краще розуміти її потреби і бажання. Цілеспрямована логопедична робота над формуванням комунікативних умінь і навичок при наявності ЗНМ дозволяє працювати над усуненням цих труднощів, розширювати словниковий запас, поліпшувати

звуковимову та граматичну організацію мовлення, що допомагає дитині краще розуміти оточення і виражати свої думки та почуття.

Протягом багатьох років проблема ЗНМ була предметом досліджень в різних сферах наукового вивчення: медичній, дефектологічній, педагогічній і психолінгвістичній літературі. В останні десятиліття проведено низку досліджень, спрямованих на вивчення розвитку таких дітей у старшому дошкільному віці (Г. Бабіної, Г. Гуменної, О. Мастюкової, Ю. Рібцун, Ю. Тубичко та ін.).

Однією з важливих цілей сучасної спеціальної освіти є використання новітніх технологій для виправлення порушень мовлення у дошкільників. Ці цілі відображені у різних освітніх програмах, включаючи Базовий компонент дошкільної освіти і Закон України «Про дошкільну освіту».

За умов наявності ЗНМ у дошкільнят постає необхідність детального вивчення і корекції, що детермінує гармонійний розвиток особистості. Такі особливості мовлення знижують їх працездатність, можуть стати причиною поведінкових змін та спричиняти соціальну дезадаптацію, тому формування комунікативних умінь і навичок – один із важливих напрямків корекційно-розвиткової роботи.

Об'єктом дослідження у кваліфікаційній роботі є комунікативні навички й уміння у дітей.

Предмет дослідження полягає у тому, щоб з'ясувати особливості формування у дітей із загальним недорозвитком мовлення комунікативних умінь і навичок.

Мета педагогічного дослідження полягає у тому, щоб встановити закономірності формування комунікативних умінь і навичок у дітей, що мають загальний недорозвиток мовлення, й емпірично перевірити ефективність цієї роботи.

Досягнення визначеної мети магістерської роботи потребує виконання таких **завдань**:

1) проаналізувати науково-педагогічну літературу щодо трактування поняття «комунікативні навички» і на основі цього виокремити особливості загального розвитку дітей із ЗНМ, визначивши пропедевтичні заходи комунікативних умінь і навичок;

2) встановити критерії, показники та рівні сформованості комунікативних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення;

3) здійснити емпіричне дослідження обраної проблеми щодо ефективності формування комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення;

4) проаналізувати результати експериментальної роботи.

Наукове припущення, передбачення результатів дослідження.

Рівень сформованості комунікативних умінь і навичок у дошкільників із ЗНМ відрізняється помітною обмеженістю і за всіма основними критеріями розвитку мовлення засвідчує відставання від нормотипового розвитку. Системний та комплексний підхід до організації корекційної роботи забезпечить успішність формування комунікативних навичок і умінь.

Для досягнення поставленої мети та виконання завдань у магістерській роботі актуалізовано такі ***методи наукового дослідження***:

1) *аналізу*, який спрямований на встановлення закономірностей наукового осмислення основних понять у науково-педагогічній літературі;

2) *спостереження* (за дітьми із ЗНМ);

3) *порівняння* (встановлення відмінностей у розвитку дітей із ЗНМ у порівнянні з нормотиповим розвитком);

4) *анкетування/тестування* (для здійснення емпіричного дослідження проблеми формування комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення);

5) *математичної статистики*, які дозволяють опрацювати отримані у ході експерименту дані;

6) *описової статистики* (графічне вираження статистичних даних, отриманих у ході емпіричного дослідження).

Організація і база проведення дослідно-експериментальної роботи.

Емпіричне дослідження формування комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення здійснено на основі роботи у комунальній установі «Немовицький інклюзивно-ресурсний центр» Немовицької сільської ради Сарненського району Рівненської області.

Наукова новизна магістерської роботи визначена розробкою і впровадженням комплексного підходу у формуванні комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення, тобто системи корекційно-розвивальних завдань, що дозволяють працювати над усіма аспектами мовлення (фонетико-фонематичний, лексичний, граматичний і зв'язне мовлення). Вони враховують і корекційні, і психологічні аспекти розвитку дитини старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення.

Теоретичне значення кваліфікаційної роботи полягає насамперед у систематизації наукових підходів щодо визначення поняття «комунікативні навички», а також в аналізі теоретичних напрацювань про пропедевтичні заходи у формуванні комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Окрім цього, узагальнено теоретичне підґрунтя сучасних досліджень про особливості розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення.

Практичне значення отриманих результатів дослідження визначене можливістю їх актуалізації у роботі педагога-логопеда, який працює з дітьми дошкільного віку (5-6(7) років), що мають загальний недорозвиток мовлення. Окрім цього, дані експериментального дослідження можуть бути корисні для формування корекційно-розвиткової роботи з дітьми старшого дошкільного віку з ЗНМ, професійної підготовки майбутніх корекційних педагогів і подальших наукових дослідженнях в межах окресленої проблематики. Окрім цього, матеріали можуть використати студенти у процесі професійної підготовки (при написанні наукових робіт, індивідуально-дослідних завдань,

курсів і кваліфікаційних робіт, підготовці до семінарів, практичних занять тощо).

Апробація магістерського дослідження. Основні результати магістерського дослідження представлено під час круглого столу, що відбувся 1 жовтня 2024 року, та опубліковано у збірнику тез доповідей учасників круглого столу «Актуальні концепти та напрями освітньо-корекційної роботи з особами з особливими освітніми потребами: теорія, досвід, інновації» (1 жовтня 2024 р., Луцьк).

Структура роботи. Магістерська робота вміщує вступ, основну частину роботи, зокрема два розділи (по три підрозділи у кожному), висновки до розділів, загальні висновки, список використаних джерел (62 джерела) і чотири додатки.

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

1.1. Поняття «комунікативні навички» у науково-педагогічній літературі

Реформаційні зміни в освітній системі на сучасному етапі передбачають, що одним із основних критеріїв ефективності освітнього процесу є розвиток пізнавальних та комунікативних здібностей особистості, формування у здобувачів освіти розвинених комунікативних вмінь. Насамперед це стосується першої ланки в освітній системі – закладів дошкільної освіти, в яких відбувається активний процес формування особистості, її умінь і навичок, а разом із тим – розвиток основних задатків.

Проблема формування мовлення у дітей дошкільного віку є актуальною на сучасному етапі функціонування освітнього процесу, оскільки рівень розвитку мови старшого дошкільника визначає ступінь сформованості його соціальних і пізнавальних досягнень, вміння висловлюватися і спілкуватися з оточуючими. Відтак формування комунікативної компетентності дітей цього віку повинно здійснюватися у процесі їх щоденного спілкування з вихователями, батьками й однолітками, інтегруючись у різних видах діяльності. Можемо стверджувати, що цей процес не може відбуватись ізольовано, адже комунікація – основа взаємодії дошкільника з однолітками та дорослими, підґрунтя засвоєння нових умінь і навичок.

Постає необхідність визначення поняття «комунікативні навички» щодо дітей старшого дошкільного віку, адже в науково-педагогічній літературі існують певні відмінності у його трактуванні. Насамперед варто наголосити, що комунікація передбачає наявність здатності, схильності до

процесу спілкування як цілеспрямованого передавання інформації. Окрім цього, комунікація включає встановлення контакту під час спілкування – комунікаційної взаємодії двох чи більше людей. Безпосередньо у процесі спілкування між комунікантами відбувається взаємообмін інформацією, який здійснюється завдяки залученню комунікативних навичок [29, с. 29].

О. Канарова й А. Бескоровайна вважають, що комунікативні навички визначаються як здатність людини до взаємодії з іншими, передаючи інформацію відповідно до ситуації спілкування і правильно інтерпретуючи отриману. Дослідниці зауважують, що комунікативні навички дітей дошкільного віку формуються під впливом закладу дошкільної освіти, а також сімейного оточення: «Формування таких навичок у дитини безпосередньо залежить від поведінки її батьків, тому слід враховувати деякі аспекти. Насамперед, просте-жити, щоб дитина не була ізольована від своїх однолітків» [26, с. 64].

Окремі науковці використовують у дослідженнях на позначення комунікативних навичок терміни «комунікативні уміння», «комунікативні здібності» та «комунікативні компетенції». Т. Каменєва використовує поняття «комунікативні уміння» і «комунікативні компетенції» як синонімічні, бо вважає їх мовленнєвими навичками особистості, що необхідні для процесу соціалізації. У зв'язку з цим А. Зінорук вважає за доречне розмежовувати вказані терміни, оскільки вважає, що комунікативні уміння відрізняються від навичок, адже становлять дещо ширше поняття. Їх можна об'єднати під поняттям «комунікативна компетентність» [25, с. 199]. М. Айзенбарт вважає за послуговується терміном «соціально-комунікативна компетенція», яку тлумачить як інтегральну базову характеристику особистості, що відображає її уміння взаємодіяти, контактувати з іншими, тобто «забезпечує оволодіння суспільною реальністю за рахунок використання комунікативних механізмів» [1, с. 21].

У Базовому компоненті дошкільної освіти, зокрема в освітньому напрямі «Мовлення дитини», виокремлено мовленнєву компетентність, до

якої входять комунікативні навички дитини дошкільного віку. Загалом поняття компетентності дошкільника А. Богуш вважає комплексною характеристикою особистості, яка визначена результатами розвитку та втілюється у знаннях, уміннях, навичках, креативності, ініціативності, самостійності, самооцінюванні, самоконтролі [13].

Комунікативні навички формують значною мірою поняття комунікативної компетентності особистості, адже включають її вміння формувати чи впливати на власне коло спілкування й осмислювати процес спілкування як передачу певної інформації. Відтак її формування здійснюється в умовах прямої взаємодії, оскільки постає як результат досвіду спілкування, який можна набути і в процесі опосередкованої взаємодії: інформаційний вплив, зокрема читання книг, перегляд фільмів тощо.

У процесі спілкування особистість здатна запозичити зі середовища вербальні та невербальні засоби спілкування. Відтак комунікативні навички можна вивчати через вплив соціального середовища, у якому відбувається формування особистості, оскільки вони визначають її розвиток і становлення і ґрунтуються на інтегративному зв'язку з іншими компетентностями.

У такий спосіб формування комунікативних навичок для дитини, зокрема у період дошкільного віку, визначає подальший її розвиток. Важливо при цьому, що рівень їх сформованості – основа готовності до навчання у школі, здатності до навчально-пізнавальної діяльності, соціалізації тощо [1, с. 22]. Важливою комунікативною навичкою у цьому контексті постає усвідомлення і подолання бар'єрів у спілкуванні, зумовлені причинами різного походження: труднощі в осмисленні комунікативної ситуації, особливості фізичного чи психічного розвитку, риси характеру.

Таким чином формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку, що мають особливі освітні потреби, потребує індивідуалізації підходу, корекційно-розвиткової роботи, допомоги педагогів і психологів, залученості батьків [52]. Важливо, що в такому випадку постає потреба в супроводі освітнього процесу асистентом вихователя, який працює

над адаптацією змісту освітньої програми і навчальних матеріалів із урахуванням індивідуальних особливостей навчально-пізнавальної діяльності дитини з особливими освітніми потребами. У такий спосіб асистент веде відповідну документацію, яка стосується дитини, планує роботу на основі подальшого обліку і звітності. Звичайно, він керується насамперед освітніми вимогами до роботи з дітьми дошкільного віку з нормотиповим розвитком, а після – укладає адаптований варіант, який відповідає потребам розвитку дитини дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення.

Варто насамперед проаналізувати основний нормативний документ щодо розвитку комунікативних умінь і навичок дошкільників із відсутністю мовленнєвих порушень, яким керуються при формуванні адаптованої навчальної програми дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. У БКДО мовленнєва компетентність постає як здатність висловлюватись за допомогою вербальних і невербальних засобів. Водночас окремо функціонує поняття «комунікативна компетентність» дитини дошкільного віку, яке трактується таким чином: «здатність дитини до спілкування з однолітками і дорослими у різних формах конструктивної взаємодії; здатність підтримувати партнерські стосунки, заявляти про свої наміри і бажання, узгоджувати свої інтереси з іншими, домовлятися, за потреби аргументовано відстоювати свою позицію» [6, с. 13].

Відтак у межах цієї компетентності диференційовано знання та навички, що включають: здатність вести невимушено бесіду і з дорослими, і з однолітками; послуговування вербальними засобами спілкування; ініціативність у спілкуванні; діалогічне мовлення; використання мовноетикетних засобів спілкування (привітання, прощання тощо); аргументованість висловленої думки; доречність використаних засобів спілкування відповідно до комунікативної ситуації тощо [6, с. 13].

У ЗДО, в яких є дошкільники, що мають ЗНМ, очевидно, організація освітнього процесу відбувається на основі врахування їх освітніх потреб.

Відтак доцільно керуватись у роботі з такими дітьми парціальними освітніми програмами, в яких визначено особливості корекційно-розвиткового навчання. Можемо виокремити такі:

1) програмно-методичний комплекс «Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення» (автор – Ю. Рібцун) [38];

2) програмно-методичний комплекс «Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення» (автор – Л. Трофименко) [55].

У них на основі аналізу наукових напрацювань щодо ЗНМ і розробки методичного супроводу роботи з такими дітьми встановлено мету і завдання корекційної роботи: «формування правильної звуковимови, засвоєння складової структури слова, розвиток фонематичних процесів, практичне засвоєння лексичних та граматичних засобів мовлення, розвиток зв'язного мовлення, навчання грамоти» [55, с. 8]. Важливо при цьому зауважити, що у них враховано системність організації освітнього процесу з дітьми, що мають загальний недорозвиток мовлення: «Формування усіма педагогами (вчителем-логопедом, вихователями, музичним керівником, інструктором з фізичного виховання, практичним психологом) мовленнєвої компетентності дошкільників під час ігор-занять і режимних моментів – найважливіше завдання спеціального ДНЗ компенсуючого типу для дітей із ПМ» [38, с. 11].

За такими програмно-методичними комплексами організовує свою роботу і педагог-логопед, який працює у спеціальних (логопедичних) старших групах ЗДО, спрямованих на розвиток комунікативних умінь і навичок у дітей, що мають мовленнєві труднощі у розвитку, і вихователь групи. Він повинен у співпраці з асистентом встановлювати у річному і помісячному плані особливості реалізації освітнього процесу з урахуванням потреб дитини, її особливостей мовлення і психофізичного розвитку. Індивідуальний план роботи асистента вихователя з дітьми з ЗНМ формуються на основі комплексного оцінювання дитини, яке проводять

педагоги, логопеди, психологи та інші фахівці, що дозволяє забезпечити індивідуальний підхід до навчання і розвитку дитини, а також гарантує ефективність корекційно-розвивальної роботи, зокрема щодо мовленнєвого розвитку дошкільника.

А. Богуш пропонує використовувати для позначення комунікативних умінь і навичок терміни «мовленнєві навички» і «мовленнєві вміння». Під першим вона окреслює «автоматизовані дії з мовним матеріалом (лексичним, фонетичним, граматичним) і в процесі слухання, і в процесі говоріння». Водночас мовленнєві вміння, на думку дослідниці, формуються на основі мовленнєвих зразків і моделей, залучених під час навчально-мовленнєвої діяльності [11, с. 7].

Комунікативні навички належать до структурних компонентів комунікативної компетентності особистості. Відтак у програмі розвитку дошкільників «Я у Світі» визначено освітню лінію «Мовлення дитини» відповідно до кожного вікового етапу розвитку дошкільників. У ній окреслено вікові можливості у розвитку комунікативних навичок дитини, пов'язаних із звуковимовою і спілкуванням.

Важливо, що комунікативні навички дітей дошкільного віку у цій програмі розглянуто комплексно, адже враховано і словниковий запас (відповідно до віку), і використання невербальних засобів у спілкуванні, а також визначено основні освітні завдання. Для зручності диференційовано й показники основ комунікативної компетентності дошкільників з урахуванням рівня сформованості відповідних комунікативних навичок [62].

Відповідно до цієї програми поняття «комунікативні навички» для дітей дошкільного віку розглянуто на основі врахування освітніх завдань, які визначають комплекс навичок: формувати уявлення про мовну дійсність (звук - слово - речення); формувати вміння розрізнення і використання різних засобів спілкування (як вербальних, так і невербальних: слів, жестів, міміки); використання засобів спілкування відповідно до комунікативної ситуації; висловлення власної думки у діалогічному та монологічному зв'язному

мовленні; ініціативність у спілкуванні; формувати уявлення про мовні засоби для передачі почуттів й емоцій. У такий спосіб комунікативні навички формують комунікативну компетентність, яка виявляється у рівні засвоєння правил користування мовою, мовленнєвою культурою, здатність до спілкування з відповідними доречними засобами.

У науково-педагогічній літературі «комунікативні навички» розглядають також як прикладне послуговування комунікативними знаннями і комунікативними вміннями, тобто сформований автоматизований компонент дій, які дозволяють швидко й точно відобразити комунікативну ситуацію, детермінують «успішність сприйняття, розуміння об'єктивного світу та адекватного впливу на нього» [46, с. 24]. А. Мудрик наголошує, що вони є частиною загальної комунікативної культури спілкування як сукупність знань, цінностей, норм і зразків поведінки, прийнятих у суспільстві, які природно реалізуються в діловому й особистому спілкуванні [3]. Відтак у дітей дошкільного віку вони формуються і в ЗДО, і в сім'ї, яка є найважливішим і постійним соціальним оточенням дошкільника.

У тексті «Програми розвитку дитини дошкільного віку» щодо формування комунікативних навичок дитини вказано компоненти цього поняття, зокрема визначено: «Запорукою якісної освіти є мовленнєвий розвиток дошкільника. Тому в освітньому напрямі «Мовлення дитини» уточнено і конкретизовано завдання з формування правильної звуковимови, збагачення та активізації лексичного запасу, оволодіння граматично – правильним мовленням, зв'язним мовленням, формування мовленнєвого етикету та художньо – мовленнєвого розвитку дошкільника» [10, с. 8].

За визначенням А. Зінорук, комунікативними навичками слід вважати усвідомлені дії, які засновані на знанні структурних компонентів комунікативної діяльності, сформованості комунікативних умінь, здатності доцільно поводитись і регулювати комунікативну поведінку згідно з комунікативними умовами [25, с. 198].

Загалом у педагогічних дослідженнях послуговуються термінами «комунікативні вміння» й «комунікативні навички», які тотожні. Н. Бабич у контексті вивчення комунікативної компетентності дошкільників вважає, що узагальнено – це вміння, які «пов'язані з правильним вибудовуванням своєї поведінки, розумінням психології людини: уміння вибрати потрібну інтонацію, жести, вміння розбиратися в інших людях, співпереживати співрозмовнику, поставити себе на його місце, передбачити реакцію співрозмовника, вибирати по відношенню до кожного із співрозмовників правильний спосіб звернення» [5, с. 41].

При цьому дослідниця вважає за доцільне розмежовувати ці терміни, адже навички характеризують автоматизмом у використанні, коли водночас вміння ґрунтуються на свідомо регульованій діяльності. Важливо, що вони доповнюють одне одного, а тому не варто досліджувати їх ізольовано. Для цього вона пропонує власне термінологічне трактування: комунікативні навички – «автоматизовані дії, що визначають успішність сприйняття партнера по комунікації, розуміння об'єктивного світу й відповідного впливу на нього у процесі комунікативної діяльності. Також це комплекс дій, який базується на теоретичній і практичній підготовленості й дає змогу творчо використовувати комунікативні знання для відображення і перетворення дійсності» [5, с. 43].

У своєму дослідженні науковиця диференціює комунікативні навички на такі групи: засвоєння мовленнєвої діяльності і мовленнєвих засобів; соціально-психологічного характеру (розуміння співрозмовника, комунікативної ситуації); саморегуляція у процесі спілкування; послуговування мовноетикетними формулами; актуалізація невербальних засобів спілкування (темп, інтонація, гучність, міміка тощо); діалогічне і полілогічне мовлення, міжгруповий діалог [5, с. 44-45].

Вони визначають комунікативний потенціал дошкільника, тому на нашу думку, це найбільш повне і вичерпне обґрунтування поняття

«комунікативні навички» з точки зору педагогічного дослідження їх структури та специфіки термінологічного трактування.

Отож, проаналізувавши науково-педагогічну літературу, вважаємо, що під поняттям «комунікативні навички» слід розуміти здатність особистості ефективно взаємодіяти з іншими людьми, що полягає в умінні правильно розуміти та передавати інформацію за допомогою мовних і немовних засобів.

Дослідження поняття у зв'язку з дошкільниками з ЗНМ потребують інших підходів. Дослідники зауважують, що реалізація комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку відбувається у діалогічному мовленні, тобто пов'язані зі зв'язним мовленням. Діти старшого дошкільного віку, які мають нормотиповий розвиток мовлення, легко взаємодіють з іншими, чітко висловлюють свої думки, бажання, ставлять питання та домовляються з однолітками про спільну діяльність. Однак діти з порушеннями мовлення, зокрема загальним недорозвитком, перебувають в іншій ситуації. Труднощі мовлення ускладнюють їхні стосунки з оточуючими і часто впливають на поведінку чи емоційний стан.

Із цього приводу окремі дослідники (Ю. Акименко й А. Жорняк) вважають за доцільне спрямовувати корекційно-розвиткову роботу в такому випадку на розвиток умінь будувати діалог. Вони наголошують, що окрім роботи над формуванням уміння висловлюватись, уважно слухати співрозмовника, формувати репліку-відповідь, варто приділяти увагу вдосконаленню психофізичних параметрів мовлення – «регулювати силу голосу й темп мовлення, вчити дітей говорити чітко, дотримуватись відповідної інтонації» [2, с. 6].

Важливо відзначити, що дослідники мовлення дошкільників (В. Дяченко, Л. Стахова) детермінують формування навичок зв'язного мовлення у дітей цієї вікової групи як мету формування комунікативних умінь, так і водночас як прикладний засіб їх розвитку й удосконалення [23, с. 71]. Вони вважають, що для дошкільників, що мають загальний недорозвиток мовлення, необхідно створити спеціальні умови та

індивідуальний підхід для формування зв'язного мовлення в межах закладу дошкільної освіти, а також і вдома. Розвиток та поліпшення мовлення передбачають розвиток комунікативних вмінь та навичок, що відбувається під час спілкування й у формі діалогу, і монологу.

Вагомого значення у формування комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення мають науково-практичні напрацювання Ю. Рібцун, яка наголошує на важливості роботи усього педагогічного колективу закладу дошкільної освіти, у тому числі логопеда, вихователів, музичного керівника, інструктора з фізичного виховання, практичного психолога, над розвитком мовленнєвих умінь дошкільників [38, с. 13].

Дослідниця виокремлює вагомість ігор-занять і режимних моментів у цьому процесі, оскільки розвиток мовленнєвої компетентності – першочергове завдання освітнього процесу дошкільної освіти, спрямоване на «формування у дошкільників умінь вправно, координовано володіти артикуляційним, дихальним і голосовим апаратами, чітко вимовляти та розрізняти звуки, відтворювати складову структуру слів, добирати відповідні слова і граматично правильно будувати речення та зв'язні висловлювання» [38, с. 17]. Науковиця сформувала методичні рекомендації, які спрямовані на формування зв'язного мовлення дошкільників четвертого року життя із загальним недорозвиненням мовлення.

Узагальнено у науково-педагогічній літературі поняття «комунікативні навички» розглядають як складну інтегровану характеристику особистості, яка охоплює здатність ефективно взаємодіяти з іншими людьми через мову і невербальні засоби спілкування. Основні аспекти цього поняття включають:

1. Засвоєння і використання мовних засобів, адже комунікативні навички передбачають знання та вміння використовувати лексичні, граматичні та стилістичні ресурси мови для успішної комунікації.

2. Психолінгвістичний аспект, оскільки мовлення формується, сприймається і використовується у процесі спілкування як окремого виду

залучення психіки. Вони також аналізують структуру мовленнєвої діяльності і її психологічні механізми.

3. Соціально-комунікативні компетенції як інтегральні базові характеристики, що відображають рівень уміння взаємодіяти з іншими людьми і впливати на їхню поведінку в середовищі спілкування.

4. Комунікативна культура. Комунікативні навички є частиною загальної комунікативної культури, яка включає знання, цінності, норми і зразки поведінки, прийняті в суспільстві.

5. Сімейне середовище й освітній простір, бо розвиток комунікативних навичок відбувається як в освітньому середовищі, так і в родинному оточенні, яке є важливим середовищем формування особистості дитини.

Отже, комунікативні навички – це інтегрована характеристика особистості, що включає комплекс засвоєних знань і умінь, які вдосконалюються через постійне застосування мовлення та підвищення рівня комунікабельності. У широкому сенсі, комунікативні навички можуть розглядатися як синонім комунікативної компетентності.

Для дітей дошкільного віку комунікативні навички – здатність використовувати мову та її засоби для соціалізації, пізнання довкілля, встановлення контактів з однолітками і дорослими та залучення до різних видів діяльності. У науково-педагогічній літературі визначено, що робота над формування комунікативних навичок дитини у дошкільний період повинна здійснюватись комплексно, системно та послідовно, особливо при наявності мовленнєвих порушень.

1.2. Особливості розвитку дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Формування і розвиток комунікативних навичок у дітей виступають важливим чинником особистісного розвитку. Вони дозволяють успішно взаємодіяти з іншими (як однолітками, так і дорослими), розвиватись,

формувати соціальні зв'язки, навчатись тощо. Комунікативні навички у дітей дошкільного віку постають важливою умовою їх входження у соціум, успішного засвоєння нових умінь і навичок, формування особистості загалом. Труднощі у формуванні комунікативної компетентності дітей цього віку спричиняють необхідність корекційної роботи, яка дозволить мінімізувати негативні впливи.

Однією з найпоширеніших мовленнєвих патологій серед дітей дошкільного віку є ЗНМ, що характеризується системним порушенням всіх компонентів і форм мовлення. Найсуттєвіші недоліки виявляються під час засвоєння і використання дітьми на практичному рівні лексики і граматики рідної мови. Про це наголошують дослідники, зокрема Р. Лалаєва, Р. Левіна, В. Селіверстов, В. Тарасун, Т. Філічева, Г. Чиркіна, О. Шахнарович та ін. Тлумачення поняття «загальний недорозвиток мовлення» потребує оновлення й уточнення з урахуванням сучасних науково-педагогічних досліджень, які дозволяють формувати вектор корекційно-розвиткової роботи педагогів. У понятійно-термінологічному словнику ЗНМ визначається як різні складні мовленнєві розлади, при яких у дітей порушене формування усіх компонентів мовленнєвої системи за нормального слуху та інтелекту [39, с. 84].

За дослідженнями науковців, у дітей дошкільного віку, зокрема у віці 5-7 років, мовленнєва діяльність постає самостійно окремим процесом. Відтак варто наголосити, що мовлення є розумовою інтелектуальною діяльністю [48, с. 4]. М. Лемешук аналізує у своїх дослідженнях особливості процесу соціалізації дітей із загальним недорозвитком мовлення. Вона вважає, що такі закономірності розвитку суттєво впливають на функціонування емоційно-вольової сфери дітей, а відтак – на мисленнєві процеси [32].

У дефектологічному словнику ЗНМ дошкільників охарактеризовано як «самостійне або комплексне мовне порушення в дитячому віці, при якому порушено формування всіх компонентів мовної системи (порушена

звуків, труднощі формування лексичного, граматичного та фонематичного компонентів) при збереженому слуху та інтелекті» [20, с. 129]. ЗНМ у дітей дошкільного віку з нормальним слухом і первинно збереженим інтелектом, за спостереженнями А. Богуш, постає як комплексна форма мовної патології, яка характеризується порушенням формування всіх компонентів мовної системи [12, с. 63]. Відтак у дітей відбувається зниження рівня потреби у спілкуванні, з'являються труднощі у розвитку мовних засобів. Спілкування з дорослими здебільшого має прикладне спрямування, тобто пов'язане з фізичними потребами дитини.

Дослідниця мовленнєвих порушень у дошкільників Ю. Рібцун вважає, що під терміном «загальний недорозвиток мовлення» слід вважати «системне мовленнєве порушення, що проявляється у недостатній чи повній несформованості всіх складових мовленнєвої діяльності (фонетико-фонематичної, лексичної, граматичної) на імпресивному та / чи експресивному рівні, а також тих функцій та операцій, які забезпечують засвоєння мови (зокрема, мисленнєвих функцій і операцій, функцій сприймання, уваги, пам'яті та контролю різних модальностей), внаслідок дії шкідливих екзогенних і / чи ендогенних факторів на різних етапах розвитку (пренатальному, натальному, постнатальному)» [42, Т. 1, с. 18]. Це, на нашу думку, найбільш повне та вичерпне визначення поняття, яке охоплює усі аспекти для характеристики особливостей розвитку дитини дошкільного віку з ЗНМ і дозволяє вичерпно дати уявлення і про причини виникнення, і про особливості функціонування мовлення в такому випадку.

У такий спосіб постають специфічні труднощі у формуванні комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення. Обмеженість словникового запасу і відставання в оволодінні граматичною будовою рідної мови ускладнюють процес розвитку зв'язного мовлення і перехід від діалогічної форми мовлення до контекстної. У такий спосіб проявляється незрілість мотиваційно-вольової сфери, що спричиняє складність адаптації до середовища, зокрема й закладу дошкільної освіти, у

якому відбувається формування комунікативних навичок і в процесі спілкування і з однолітками, і з дорослими.

У розвитку дошкільників із загальним недорозвитком мови постають труднощі з адаптацією до середовища, що порушує їх емоційний комфорт та психічну рівновагу, оскільки потреба у спілкуванні є однією з перших соціальних потреб, що виникають в онтогенезі дитини дошкільного віку [28].

Комунікація виступає основним видом людської діяльності, ключовою умовою розвитку мови та мислення дитини. Завдяки цьому вона вступає в різноманітні контакти з навколишнім природним, предметним і соціальним світом, пізнає та долучається до культурних і моральних цінностей суспільства, у якому живе, пізнає себе і встановлює взаємозв'язки. За дослідженнями В. Тищенко, І. Марченко, М. Шеремет, у дітей із загальним недорозвитком мовлення у дошкільному віці, зокрема старшому, відзначаються труднощі у формуванні змісту розгорнутих висловлювань та їх мовленнєвого оформлення. Для зв'язних розповідей цих дітей характерні порушення зв'язності і послідовності викладу, смислові пропуски. Окрім цього, простежується виражена «невмотивована» ситуативність і фрагментарність, низький рівень послуговування так званним фразовим мовленням [23, с. 70].

Проблема подолання труднощів розвитку комунікативних умінь і дітей старшого дошкільного віку, пов'язаних із ЗНМ, потребує врахування і теоретичних основ, і практичних аспектів. Згідно з дослідженнями, у таких дітей найчастіше виникають складнощі у забезпеченні повноцінного процесу комунікації. Унаслідок цього спричиняються перешкоди у пізнавальній активності дитини, тобто в оволодінні нею знаннями й уміннями відповідно до закономірностей вікового розвитку [2, с 6]. Ю. Рібцун зауважує, що дошкільня з ЗНМ має особливості розвитку, які пов'язані з порушеннями компонентів мовленнєвої системи. У такий спосіб мовлення у таких дітей має свою специфіку, яка охоплює звуковий і змістовий аспекти за умови нормального слухового й інтелектуального розвитку: труднощі у формуванні

пізнавально-комунікативної діяльності, недорозвинена емоційно-вольова сфера, уповільнення розвитку зв'язного мовлення [39].

В. Дяченко та Л. Стахова зауважують, що зв'язне мовлення дітей дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення недосконале насамперед за структурно-семантичною організацією. Відтак у них частими є значні труднощі у формуванні висловлювань, поєднанні окремих елементів у єдине структурне ціле, а також у відборі інформації відповідно до комунікативної мети. Важливо при цьому зауважити, що характерною рисою дітей із ЗНМ є порушення формування синтаксичної структури речення. Це найчастіше виражається у: пропуску окремих слів у реченнях (здебільшого дієслів), незвичному порядку слів, повторенні речень.

Досить складними для дошкільників із ЗНМ є речення з ускладненою синтаксичною структурою. Спонтанний розвиток мовлення таких дітей проходить уповільнено й своєрідно, внаслідок чого різні ланки мовленнєвої системи тривалий час залишаються несформованими [23, с. 71]. Значною мірою це пов'язано з труднощами засвоєння граматичної будови рідної мови, адже це відбувається з більшими зусиллями, аніж освоєння активного і пасивного словника. Це пояснюється тим, що граматичні значення є більш абстрактними у порівнянні з лексичними, а граматична структура мови базується на значній кількості мовних правил.

Граматичні форми словозміни та словотворення, а також різні типи речень, з'являються у мовленні дошкільників із ЗНМ у порядку, подібному до послідовності їх появи у нормальному онтогенезі. Особливості оволодіння граматичною будовою мови у дітей із ЗНМ проявляються в повільнішому темпі засвоєння, дисгармонії розвитку морфологічної та синтаксичної систем, а також у спотворенні загальної картини мовленнєвого розвитку [44, с. 5].

За дослідженнями І. Брушневської й Ю. Рібцун, у дітей із ЗНМ «спостерігається порушення мовленнєвої діяльності внаслідок несформованості її структурних компонентів, що особливо виразно

проявляється в процесі комунікації. Актуальність вивчення сформованості комунікативного компонента у дітей із ЗНМ визначається його важливістю для розвитку спілкування та передачі інформації в процесі мовленнєвої діяльності, мислення, інтелектуальних функцій, особистісного зростання» [14, с. 110].

У дошкільнят із ЗНМ труднощі у мовленні можуть бути пов'язані як із повною відсутністю мовлення чи розвиненого зв'язного мовлення з частковими труднощами у формуванні висловлення, що проявляються у лексико-граматичному та фонетико-фонематичному аспектах [11; 12]. Науковці вважають, що провідними симптомами дизонтогенезу у такому випадку варто виокремити стійку і тривалу відсутність мовленнєвого наслідування, «відтворення переважно відкритих складів, а також елізії звуків і складів у словах» [38, с. 6]. Відтак науковиця відзначає, що пасивний словниковий запас значно більший, але переводиться в активне використання дуже повільно.

Дошкільники не використовують свій лексичний запас і не вміють ним оперувати, що вказує на несформованість мовних засобів, неспроможність спонтанно обирати мовні знаки і використовувати їх у мовленнєвій діяльності. У наукових дослідженнях послуговуються розробленою чотирирівневою характеристикою особливостей розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення (три рівні – за Р. Левіною і доповнений четвертий за Т. Філічевою). Відтак виокремлено певні показники і характеристики:

1. *Перший рівень* характеризується обмеженістю мовленнєвого спілкування. У таких дітей можливий варіант розвитку з повною відсутністю мовлення або формування словникового запасу на основі лексики звуконаслідувального походження. Окрім цього, спостерігається активне використання немовних засобів вираження мовлення – міміка, жестикуляція.

Важливо при цьому, що у дітей у межах цього рівня відсутнє розуміння граматичних категорій рідної мови. У процесі осмислення усного мовлення

визначальним постає лексичне значення. Акустичний показник мовленнєвої діяльності відзначається фонологічною невизначеністю. Окрім цього, дослідники наголошують на нестійкому фонетичному оформленні мовлення. «Кількість обірваних звуків значно перевищує кількість правильно вимовлених звуків. Основною відмінністю мовленнєвого розвитку цього рівня є обмеження розуміння і відтворення компонентного складу слова» [61, с. 132].

2. *Другий рівень.* Для цього рівня розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення характерна дещо вища мовленнєва активність. У них більш сформоване фразове мовлення, яке дещо утруднене (фонетично, граматично). Лексичний запас у такому випадку обмежений і не відповідає віковій нормі. У мовленні здебільшого актуалізовано іменники, рідше – дієслова, а прикметники перебувають на периферії послуговування.

Дошкільники у межах цього рівня не проявляють словотвірних навичок, замінюючи нові слова раніше засвоєними. У граматичному аспекті мовлення наявні помилки у граматичних формах, узгодженнях слів, використанні прийменникових конструкцій. На фонетичному рівні звуковимова значною мірою характеризується нечіткою артикуляцією, несформованістю фонематичних уявлень, а тому постають труднощі у складовій структурі слів [56, с. 18].

3. *Третій рівень.* Для дітей із цим рівнем ЗНМ характерним є розгорнутість фразового мовлення, проте з наявністю складності у функціонуванні граматичної та фонетичної систем рідної мови. Наявні помилки трапляються, проте нечасто. Лексичний запас вміщує розширений аспект слів – назви предметів, якостей, слів на позначення дії, властивості, стосунків. Варто зауважити, що абстрактна лексика поповнюється повільніше у порівнянні з нормою.

Словотворення у таких дітей відзначається труднощами, адже навички морфологічного аналізу недостатньо сформовані. Окрім цього, послуговування граматичними засобами мови характеризується помилками у

формуванні словозміни, узгодженні слів у межах реченнєвих конструкцій. Це яскраво виражено у монологічному мовленні, адже виникають труднощі у побудові зв'язної сюжетної розповіді [55; 58].

4. Для дошкільників *четвертого рівня* (здебільшого це стосується дошкільників від п'яти-шести років) виокремлено поняття нерізкого вираження недорозвитку мовлення (НЗНМ). У них проявляються здебільшого незначні порушення різних аспектів мовлення. Насамперед варто відзначити, що звуковимова не має яскраво виражених недоліків, проте зберігається недостатній рівень сформованості навичок звукорозрізнення. Як слушно зауважує Ю. Рібцун, діагностування НЗНМ потребує кваліфікованої допомоги логопеда, оскільки його прояв не завжди яскраво виражений [44, с. 10].

Важливо, що у фонетичній будові мовлення спостерігаються труднощі, пов'язані зі спотвореннями слова, зокрема з перестановкою, випаданням чи появою «зайвих» звуків або складів. Артикуляція при цьому відрізняється від нормотипової млявістю, нечіткістю дикції. Словотворення суфіксальним способом для таких дошкільників відзначається труднощами.

Дослідники зауважують, що нерізко виражений недорозвиток мовлення постає як симптом «фонетико-фонематичного та загального мовленнєвого недорозвитку і характеризується певною сумою ознак, таких, як пізній розвиток мовлення, невідповідність між словниковим запасом і віком дитини, імпресивними та експресивними аграматизмами, несформованість звукової сторони мовлення, обмежена кількість слів у реченні, неповноцінні навички зв'язного мовлення» [55, с. 20].

Окрім комунікативного аспекту у розвитку дітей із ЗНМ, який виокремлено як провідний щодо корекційно-розвиткової роботи, варто звернути увагу також на інтелектуальний, який, за дослідженнями Л. Андрусишиної, відзначається у порушенні пізнавальних процесів, ускладненості мисленнєвих операцій, зосередженні уваги і параметрів пам'яті [3, с. 13].

Відтак формуються відповідні психоемоційні реакції дитини щодо своїх недоліків мовлення, які можна коригувати створенням відповідного освітнього середовища, мікроклімату у сімейному оточенні і доречності корекції мовлення. У такий спосіб виокремилась логопсихологія, яка дозволяє забезпечувати системне вивчення особливостей розвитку дітей дошкільного віку з ЗНМ.

Можемо узагальнити, що загальний недорозвиток мовлення у дітей старшого дошкільного віку впливає на формування комунікативних умінь і навичок, а також інтелектуальний і психічний розвиток. Відтак розвиток таких дітей відзначається особливостями, до яких належать:

- 1) відсутність ініціативності й зацікавленості у спілкуванні та встановленні контакту;
- 2) повільне включення у комунікативну ситуацію;
- 3) несформованість діалогічного мовлення;
- 4) труднощі у формування зв'язного мовлення;
- 5) відсутність належного рівня культури спілкування з дорослими;
- 6) послуговування у спілкуванні з дорослими мовленням, що менш розгорнуте за змістом та структурою у порівнянні з однолітками;
- 7) різні психологічні прояви (замкнутість, подекуди агресивність, бурхливість емоційного вираження; млявість, нестійкість уваги, пам'яті);
- 8) порушення пізнавальних процесів та ін.

У дошкільників із ЗНМ постають труднощі у залученні до різних видів діяльності в освітньому процесі закладу дошкільної освіти. Це потрібно враховувати при реалізації корекційно-розвиткової роботи. У такий спосіб в ігровій діяльності вони проявляють понижений рівень інтелектуального залучення та водночас пізнавальну пасивність. Відтак постає обмеженість у їх предметній діяльності, про що свідчать дослідження Л. Артемової [4, с. 16].

Отож, розвиток дітей із загальним недорозвитком мовлення визначається особливістю комунікативних умінь і навичок, оскільки у період

дошкільного віку це є ключовим аспектом їхнього особистісного розвитку й успішної соціалізації. Загальний недорозвиток мовлення як порушення характеризується недорозвиненням усіх компонентів мовленнєвої системи, що зумовлює необхідність спеціалізованої корекційно-розвиткової роботи у межах закладу дошкільної освіти на основі співпраці усіх педагогів.

Відсутність належного рівня комунікативних навичок у таких дітей часто супроводжується порушенням емоційного комфорту та складністю адаптації до соціального середовища. Крім того, спостерігається уповільнений розвиток зв'язного мовлення і складність у переході до контекстного спілкування. Отже, важливим завданням педагогів і логопедів є розробка ефективних методик корекційної роботи, спрямованих на подолання мовленнєвих бар'єрів у дітей із загальним недорозвитком мовлення, зокрема у період дошкільного віку. Це дозволить не лише покращити комунікативні навички, але й сприяти всебічному розвитку особистості дошкільників.

1.3. Пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення

Компетентнісний підхід, який сьогодні репрезентує інноваційний процес в освіті, відповідає загальній концепції освітнього стандарту і пов'язаний із переходом до визначення змісту освіти і систем контролю його якості на основі сформованої системи базових компетентностей. У складі базових компетентностей особливу увагу приділяють комунікативно-мовленнєвій, яка в дошкільному віці визначає рівень загального розвитку дитини.

У нормативно-правовому підґрунті, зокрема в Законі України «Про дошкільну освіту», Базовому компоненті дошкільної освіти та «Концепції стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку з порушенням мовленнєвого розвитку», окреслено своєчасне оволодіння рідною мовою та набуття мовної компетентності [55; 58]. Окрім цього, вказано, що у випадку

загального недорозвитку мовлення передбачена обов'язкова логопедична допомога, зокрема й для дітей старшого дошкільного віку [52, с. 172].

Можемо стверджувати, що розвиток комунікативних умінь і навичок у такому випадку потребує посиленої уваги від усіх учасників освітнього процесу (і педагогів, і батьків), адже своєчасна діагностика труднощів мовлення і добір відповідної корекційно-розвиткової роботи слугує запорукою розвитку дитини дошкільного віку. Вагомого значення набуває пропедевтична робота як підготовчий етап у корекції недоліків мовлення, яку варто розпочинати з молодшого дошкільного віку. У дошкільників із ЗНМ вона дає змогу вчасно виявити труднощі мовленнєвого розвитку, сформувані індивідуальну освітню траєкторію щодо корекційно-розвиткової роботи, визначити рівень загального недорозвитку мовлення, що визначатиме цілісність і систематичність у формуванні комунікативних умінь і навичок у дошкільників.

Дослідники зауважують, що на сучасному етапі розвитку логопедії для корекційної роботи з дітьми з ЗНМ варто пам'ятати про поєднання психологічних, психолінгвістичних і нейропсихологічних методів для розуміння механізмів і структури цього явища. Це означає, що дослідники більше зосереджуються на виявленні слабких і сильних сторін психічної діяльності дітей, співвідношенні мовленнєвих і немовленнєвих компонентів у їхній мовленнєво-мисленнєвій діяльності, а також на створенні моделей психологічних і нейропсихологічних механізмів, що допомагають у пропедевтиці труднощів мовлення [14, с. 18].

Пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дошкільників із ЗНМ, на нашу думку, повинна стимулювати бажання дитини до послуговування мовленням, тобто формування у неї бажання брати участь у розмові, проявляти ініціативність у спілкуванні, що дозволить у подальшому успішно здійснювати корекційно-розвиткову роботу. Відтак у дитини сформується впевненість у собі як учасникові комунікації.

Одним із ключових аспектів пропедевтики у такому випадку є розвиток мотиваційної сфери дітей. Формування у них бажання спілкуватися є важливим завданням, оскільки без внутрішньої мотивації мовленнєва діяльність буде обмеженою. Для цього використовуються різноманітні методи, зокрема залучення дітей до групових ігор, спільних занять та інших форм діяльності, що стимулюють потребу у взаємодії [18, с. 153].

Пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку з ЗНМ є важливим етапом їх мовленнєвого розвитку загалом. Вона спрямована на підготовку дітей до успішного оволодіння мовленням і покращення їх комунікативних здібностей. Це завдання є комплексним і вимагає врахування особливостей мовленнєвого розвитку дітей із ЗНМ. Варто пам'ятати, що у випадку його виявлення у дитини дошкільного віку не можна стверджувати про один рівень розвитку умінь і навичок, адже можуть бути різні вияви мовленнєвого розвитку – від найважчого (перший рівень) до найлегшого (четвертий рівень). Ю. Рібцун пропонує відповідно до кожного з них розрізняти особливості пропедевтичної роботи, які дозволятимуть враховувати розвиток комунікативних умінь і навичок дитини дошкільного віку.

Відтак дітей, що належать до першого рівня ЗНМ, варто обстежувати в інклюзивно-ресурсному центрі для визначення особливостей логопедичної допомоги. При цьому дослідниця зауважує: необхідно пам'ятати, що важливого значення набуває саме діагностична робота педагога-логопеда, який може призначити відвідування логопедичної групи [44, с. 9]. Батькам як повноправним учасникам освітнього процесу потрібно приймати у цьому активну участь і сприяти логопедичній допомозі дитини, оскільки її перебування у логопедичній групі може бути від 1 до 3 років.

Для дошкільників із другим рівнем ЗНМ корекційно-розвиткова робота має важливе значення, адже може допомогти повноцінно підготуватись до шкільного навчання у закладі загальної середньої освіти, хоча можливий і

варіант відвідування навчального закладу зі створенням умов для особливих освітніх потреб дитини.

Таким чином, на третьому рівні ЗНМ мовленнєвий розвиток дошкільника за умови реалізації корекційно-розвиткової роботи пропедевтика комунікативних умінь і навичок передбачає створення відповідного стимулюючого середовища, доповненого ігровою діяльністю (дидактичними, сюжетно-рольовими, рухливими іграми з додатковими завдання мовленнєвого спрямування) [44, с. 10].

Для найлегшого (четвертого) рівня мовленнєвого розвитку дошкільників із ЗНМ, тобто нерізко вираженого загального недорозвитку мовлення, характерною рисою пропедевтичної роботи у формуванні комунікативних умінь і навичок виступає формування відповідних теоретичних знань про особливості функціонування рідної мови. Це дозволить успішно здійснювати корекційно-розвиткову роботу та за умови її систематичності швидко подолати труднощі у мовленні. Як зауважує Ю. Рібцун, можливий варіант, коли «через рік інтенсивної логопедичної роботи мовлення дитини вирівнюється» [44, с. 10].

В. Дяченко та Л. Стахова пропонують послідовність пропедевтичної роботи з дітьми дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення, що пов'язана насамперед із формуванням важливого компонента комунікативної компетентності – навичок зв'язного мовлення. На їхню думку, підготовка до складання власних розповідей повинна включати попередню роботу, яка містить низку розвиваючих мовленнєвих вправ і словесних ігор. До таких належать:

1. Лексичні вправи: підбір слів, що позначають дії до предметів, і навпаки; підбір синонімів та антонімів до слів, що позначають предмети, їх властивості та різні дії; вибір визначень, епітетів, порівнянь для характеристики предмета тощо.

2. Лексико-граматичні вправи: доповнення речень необхідними за значенням словами; складання речень за поданими словами тощо.

3. Вправи для розвитку «поетичного слуху»: підбір римованих слів.
4. Ігри-вправи на впізнавання предмета за його описом та відгадування загадок [10, с. 70].

На думку І. Брушневської, увага дослідників, що вивчають розвиток старших дошкільників, зосереджена здебільшого на закономірностях організації і здійснення освітнього процесу, проте варто звернути увагу на впровадження цілісної системи формування мовленнєвої діяльності дітей із загальним недорозвитком мовлення, що включає, очевидно, активну пропедевтичну роботу. Особливо це актуально для старшого дошкільного віку, коли розвиток дитини відзначається інтенсивністю. Відтак пропедевтична робота у випадку загального недорозвитку мовлення у дошкільника дозволяє впливати на мовленнєву функціональну систему, порушення в якій спричиняють «вторинні відхилення у пізнавальній, комунікативній і навчальній діяльності дітей» [14, с. 110].

Систематичність і послідовність пропедевтичної роботи з дошкільниками з загальним недорозвитком мовлення щодо виконання вправ, що передбачають уміння добирати синоніми, антоніми, епітети, порівняння та римовані слова, сприяють кращому засвоєнню мовних засобів образної виразності, дозволяючи використовувати уже сформовані мовленнєві навички у формуванні власної розповіді. Надалі старші дошкільники вчать: розповідати за малюнком чи їх серією, з досвіду; описувати предмети; переказувати тексти на основі наочності чи без неї; формувати розповіді за аналогією; складати продовження до розповіді; створювати сюжетні розповіді за набором іграшок; формувати розповіді за опорними словами чи конкретною тематикою [23, с. 71].

Основна мета пропедевтики комунікативних умінь і навичок у дошкільників із ЗНМ, на думку сучасних дослідників, полягає у формуванні у дітей базових мовленнєвих засобів, які вони зможуть використовувати у спілкуванні. Цей процес включає розвиток і фонетичних, і лексичних і граматичних компонентів мовлення. На початкових етапах важливо

забезпечити дитину необхідним запасом слів і фраз, які вона зможе застосовувати у різних комунікативних ситуаціях [17; 18].

Варто відзначити, що у сучасній дефектологічній науці в Україні почали розглядати особливості ЗНМ на психолінгвістичному рівні, що відкриває нові можливості у пропедевтиці комунікативних умінь і навичок у дошкільників із цим порушенням мовлення. Це важливо для створення комфортних умов для дитини і забезпечення права на інклюзивну освіту загалом. Ключовий внесок у розробку психолінгвістичної моделі розвитку мовлення і в нормі (онтогенез), і при відхиленнях (дизонтогенез) здійснено К. Тичиною [54]. Важливим новаторським кроком у цій галузі стало створення ним нормативних показників і критеріїв для оцінювання мовленнєвого розвитку дітей дошкільного віку у таких аспектах, як фонетико-фонематичний, лексичний і граматичний. Це забезпечило можливість для більш об'єктивного й обґрунтованого аналізу мовленнєвого стану дітей, а також сприяло виявленню потенційних механізмів і психологічних причин мовленнєвих порушень.

У пропедевтиці особлива увага приділяється створенню мовленнєвого середовища, яке стимулює дітей до спілкування. Це комунікативне середовище має бути багатим на вербальні і невербальні стимули, що сприятимуть розвитку мовленнєвої активності дошкільника з ЗНМ. Доречно актуалізувати різні види діяльності, зокрема варто звернутись до використання ігор, казок, віршів та інших форм інтерактивної діяльності, що допомагає залучити дітей до мовленнєвої практики, роблячи корекційно-розвитковий процес цікавим та ефективним.

Варто при цьому пам'ятати, що під час роботи з дітьми із ЗНМ важливо враховувати їхні індивідуальні особливості. Кожна дитина має свої сильні і слабкі сторони у мовленнєвому розвитку, тому необхідно підбирати методи і прийоми навчання, які максимально відповідають її потребам. Індивідуальний підхід дозволяє ефективніше впливати на розвиток мовленнєвих здібностей і досягати кращих результатів.

У складному спектрі порушень розвитку при недорозвиненні мовлення у дошкільників спостерігаються і затримки у формуванні комунікативних умінь і навичок, і наявність рухових, сенсорних, інтелектуальних порушень. Окрім цього, може проявлятися несформованість пізнавальних можливостей. Через специфіку мовленнєвих порушень соціальний розвиток дітей дошкільного віку не відбувається належним чином. Механізм пропедевтики комунікативних умінь і навичок у дітей із порушеннями мовлення, зокрема ЗНМ, має свої особливості. Залежно від типу порушення, діти стикаються з труднощами у засвоєнні усталених мовних норм і норм поведінки у суспільстві. Вони мають проблеми у взаємодії з соціальним середовищем, а також знижену здатність до адекватного реагування на зміни. Досягнення комунікативних цілей стає для них складним завданням, що може призводити до проблем у поведінці.

А. Куренкова вважає за доцільне у зв'язку з цим значну увагу приділяти соціально-комунікативній компетентності, яка визначена як «сукупність знань, умінь та навичок, що забезпечують ефективність перебігу соціально-комунікативних процесів у соціумі враховуючи специфіку перебігу мовленнєвого порушення дітей, що включають вплив на мотиваційну сферу, а також правила регулювання соціально-комунікативної поведінки дошкільника та засобів її корекції» [31, с. 116]. У такий спосіб, на думку дослідниці, пропедевтика реалізовуватиметься завдяки варіативному використанні дидактичних матеріалів, моделюванню методів і прийомів навчання, які повною мірою враховуватимуть рівень недорозвитку мовлення і важливість соціальної включеності такої дитини.

Важливу роль у цьому відіграє врахування когнітивного стилю сприйняття інформації і когнітивної гнучкості на основі дотримання психолого-педагогічних умов. Для цього потрібно, щоб розвиток комунікативної компетентності дошкільнят із ЗНМ був визначений як педагогічна мета; організація цього процесу здійснювалась у спільній діяльності педагога та дитини з урахуванням ступеня мовленнєвого

порушення та його специфічних проявів; була розроблена система роботи з розвитку комунікативної компетентності дошкільнят із ЗНМ у педагогічному процесі дошкільного навчального закладу, а також діагностичний інструментарій для забезпечення контролю за розвитком цього процесу і його корекції.

Таким чином, пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ є комплексним процесом, що включає розвиток і фонетичних, і лексичних, і граматичних компонентів мовлення, створення сприятливого мовленнєвого середовища, формування мотивації до спілкування та врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Ця робота є важливою для забезпечення успішного мовленнєвого розвитку дітей та їхньої соціальної адаптації [14; 17]. Так відбувається формування і комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дошкільника, і лінгвістичного. За ствердженням Ю. Рібцун, це має важливе значення для розвитку дошкільника з ЗНМ, адже в такому віці «мовлення інтегрується й водночас диференціюється з іншими психічними функціями, тобто чітко простежується взаємозв'язок лінгвістичного та комунікативного компонентів, в основі якого лежить розвиток вищих психічних функцій» [43, с. 4].

Можемо підсумувати, що пропедевтична робота у формуванні комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ має важливе значення, оскільки дозволяє здійснювати цілісну та систематичну корекційно-розвиткову роботу. Варто при цьому враховувати рівень ЗНМ, що впливатиме на специфіку логопедичної роботи, яка при правильному підході дозволить виправити чи коригувати труднощі мовлення.

Висновки до I розділу

У науково-педагогічній літературі поняття «комунікативні навички» розглядають з точки зору різних підходів: як здатність особистості взаємодіяти з іншими на основі використання вербальних і невербальних засобів з метою передачі інформації та її сприйняття; комплекс знань, умінь і

навичок, які визначають комунікативну компетентність особистості. Поняття «загальне недорозвинення мовлення» (ЗНМ) у дітей дошкільного віку визначається як розвиток із нормальним слухом і непошкодженим інтелектом, але зі змінами у формуванні складових мовленнєвої системи, тобто як порушення і в звуковій, і в смисловій сторонах. Відповідно особливості розвитку таких дітей визначаються рівнем – від першого (найважчого) до четвертого (найлегшого).

Пропедевтична робота у формуванні комунікативних умінь і навичок полягає у забезпеченні відповідних зовнішніх умов, а також у стимулюванні внутрішньої мотивації до спілкування, послуговування сформованими мовленнєвими навичками для успішної реалізації корекційно-розвиткової роботи у подальшому. Це дозволить долати труднощі спілкування і сприятиме особистісному розвитку дошкільника.

РОЗДІЛ II

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК У ДІТЕЙ ІЗ ЗАГАЛЬНИМ НЕДОРОЗВИТКОМ МОВЛЕННЯ

2.1. Критерії, показники та рівні сформованості комунікативних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення

У сучасній освітній системі України виокремлення корекційно-розвиткової роботи як необхідної умови повноцінного включення дітей із різними освітніми потребами дозволяє створити відповідні умови для її розвитку та реалізації. За останні роки підхід до навчання таких здобувачів освіти було переосмислено, а відтак – визначено, що формування комунікативних умінь і навичок є визначальним у психічному, соціальному розвитку, а також в особистісному становленні.

Варто наголосити, що без належних комунікативних навичок, які формуються в дошкільному віці, повноцінне спілкування неможливе. На сучасному етапі розвитку корекційно-розвиткової освіти вивчення процесів становлення комунікації у дошкільників є надзвичайно важливим завданням, оскільки це дозволяє передбачити труднощі в комунікативній взаємодії між дітьми. У науково-педагогічній літературі комунікативні уміння та навички дітей, що мають порушення мовлення, зокрема ЗНМ, досліджують крізь ряд важливих особливостей, до яких відносимо складність мовленнєвої діяльності, послуговування діалогічним і монологічним мовленням, труднощі у спілкуванні, тобто в осмисленні розуміння висловленого співрозмовником.

Варто при цьому зауважити, що єдиного уніфікованого підходу у їх формуванні у сучасній психолого-педагогічній літературі немає, тому важливо враховувати особливості розвитку дітей дошкільного віку при формуванні методичного комплексу діагностування критеріїв, показників і стану сформованості комунікативних умінь і навичок із ЗНМ.

Як відомо, формування комунікативних навичок – важлива умова повноцінного розвитку особистості дитини дошкільного віку, що має труднощі у мовленні. Вагомого значення для їх дослідження набуває експериментальна робота, у ході якої є можливість провести констатувальний етап, під час якого визначаємо рівень сформованості цих навичок, а також показники та критерії.

Т. Піроженко для діагностики комунікативних умінь і навичок вважає за доцільне відповідно до вікового розвитку дошкільника: виокремлювати домінуючу «форму спілкування» (ділову, пізнавальну або особистісну) аналізувати міжособистісні процеси, зокрема такі: «спілкування», «взаємодію», «міжособистісні відносини» [36].

Н. Бабич щодо цього слушно зауважує, що «комунікативні навички неможливо досліджувати ізольовано у відриві від тих особистісних властивостей та здібностей, які детермінують процес комунікації» [5, с. 85]. Дослідниця вважає, що для цього варто застосовувати ряд методик, які дають змогу визначити також риси особистості дитини, емоційно-вольову сферу, самооцінку. Діагностика повинна включати завдання, спрямовані на визначення рівня володіння діями, знаннями та навичками, а також реалізацію власного досвіду в різних умовах комунікативної діяльності. Вона дозволяє в короткий термін визначити рівень сформованості комунікативних навичок у дітей певної вікової категорії або виявити відхилення від цього рівня [5, с. 86].

Ю. Рібцун у професійному довіднику логопеда, що працює з дітьми дошкільного віку, визначає ЗНМ як порушення засобів спілкування на основі врахування провідних компонентів системи мовлення дитини: фонетико-фонематичний, лексико-граматичний, зв'язне мовлення [41, с. 127]. Л. Трофименко пропонує у діагностиці мовленнєвих порушень визначати специфічні патологічні особливості сформованості таких аспектів мовленнєвої діяльності: лексичний, морфологічний, фонетико-фонематичний, синтаксичний, а також зв'язне висловлювання [57, с. 5].

Відтак дослідниця рекомендує дотримуватись таких принципів: використовувати різноманітні методи, тобто і педагогічне, і логопедичне обстеження дітей; враховувати при цьому психологічні та вікові особливості розвитку; спостерігати за дошкільниками під час ігрової та навчальної діяльності; проводити бесіди і з педагогами, які взаємодіють із дитиною (логопеди, вихователі, психологи), і з батьками [57, с. 7].

В Україні у межах дефектології особливості ЗНМ вивчають і на психолінгвістичному рівні, модель якого при нормальному та порушеному онтогенезі уклала Є. Соботович. Дослідниця створила концепцію системних порушень мовленнєвого розвитку, їх аналізу та диференціації, а також теорію корекції відхилень, засновану на структурі мовленнєвої діяльності та її психологічних механізмах [47].

Важливість і доцільність використання цього підходу відзначають І. Брушневська і Ю. Рібцун, які вважають, що запропонована Є. Соботович модель комунікативного розвитку сприяє «подальшому проведенню об'єктивного аналізу стану мовлення дітей, виявленню механізмів і психологічних причин порушення» [15, с. 113]. На основі врахування наукових напрацювань щодо вивчення і діагностики у дітей дошкільного віку загального недорозвитку мовлення ми проводили експериментальне дослідження для визначення критеріїв, показників і рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок на базі комунальної установи «Немовицький інклюзивно-ресурсний центр» Немовицької сільської ради Сарненського району Рівненської області. Воно реалізовувалось у межах 2023-2024 н. р.

Перед безпосереднім проведенням емпіричного дослідження ми спостерігали за дітьми, які на основі висновків ІРЦ мають ЗНМ. Окрім цього, ознайомились із педагогічною документацією і спілкувались із педагогами, які безпосередньо працюють із дітьми старшого дошкільного віку. Відповідно завданнями емпіричного дослідження на *констатувальному* етапі, метою якого дослідження особливостей мовленнєвого розвитку, а також встановлення рівнів комунікативних умінь і навичок у дітей старшого

дошкільного віку із ЗНМ за фонетичним, лексичним, граматичним параметрами, було визначено:

1. Дібрати методичний комплекс для виявлення рівнів, критеріїв і показників сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення.

2. Встановити рівні сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення на основі проаналізованих критеріїв і показників.

Під час констатувального етапу емпіричного дослідження ми використали такі методи роботи з дітьми старшого дошкільного віку:

1) індивідуальний підхід, який дає змогу проаналізувати особливості мовленнєвого розвитку дитини, її навчально-пізнавальної активності й особливостей характеру);

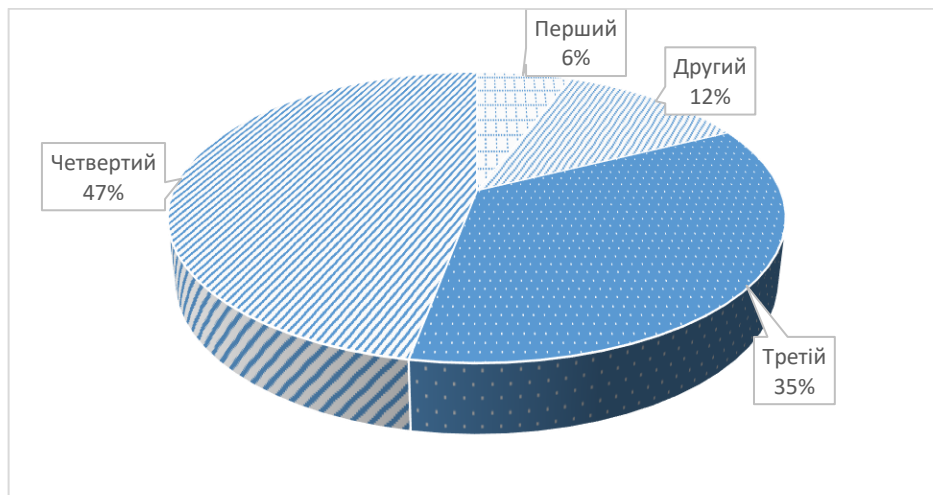
2) спостереження (для виявлення особливостей загального недорозвитку мовлення кожної дитини);

3) констатація (з метою формування критеріїв оцінювання отриманих результатів).

Окрім цього, ми спілкувались із педагогами, мали можливість проаналізувати педагогічну документацію й інформацію, яка вміщена в медичних картах дітей. Важливо, що була змога спілкуватись із батьками дітей, що доповнювало результати емпіричного дослідження обраної нами тематики магістерської ро-боти. Для дослідження було залучено 17 дітей дошкільного віку, зокрема старшої групи (віком 5-6 років). У них попередньо за результатами комплексної психолого-педагогічної оцінки працівників ІРЦ діагностовано особливості недорозвитку мовлення за рівнями. Відповідно серед загальної кількості дітей перший рівень встановлено в 1 дитини, другий – у 2, третій – у 6 і четвертий – у 8 старших дошкільників. Графічно цей рівневий вияв із розподілом відсоткового відношення виглядає таким чином:

Рис. 2.1.1

Рівні ЗНМ у дітей старшого дошкільного віку (КУ «Немовицький інклюзивно-ресурсний центр» Немовицької сільської ради Сарненського району Рівненської області)

На формувальному етапі експерименту нашими завданнями встановлено:

1. Аналіз наявного рівня сформованості комунікативних умінь і навичок в обраній нами для дослідження віковій групі дітей (старший дошкільний вік).

2. Впровадження дібраного методичного комплексу для діагностування особливостей загального недорозвитку мовлення відповідно до параметрів (фонетико-фонематичний, лексичний, граматичний і зв'язне мовлення).

3. Визначення рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку відповідно до обраних показників.

4. Аналіз отриманих результатів.

Відповідно *контрольний* етап нашого експериментального дослідження передбачає такі завдання:

1. Діагностування рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку за допомогою обраного нами методичного комплексу.

2. Аналіз ефективності роботи над формуванням комунікативних умінь і навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення.

3. Формування висновків щодо емпіричного дослідження ефективності формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку, що мають загальний недорозвиток мовлення.

Із метою втілення завдань емпіричного вивчення обраної нами проблеми ми застосували такий методично-діагностичний комплекс, який дозволить вивчити різні аспекти мовленнєвої діяльності, тобто заснований на підході Є. Соботович. Його використовують сучасні українські дослідники, що дозволяє підтвердити ефективність такої диференціації аспектів мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ. Дослідження стану *фонетико-фонематичної системи мовлення* включає оцінку звуковимови та звукової структури слова, а також аналіз сформованості фонематичних процесів (сприйняття, уявлення, аналізу) і виявлення причин їх порушень. Відповідно для цього ми скористались *завданнями, пов'язаними з повторенням*:

1. Повторити склади: «па–пта», «хо–хто», «ста-сва-сма-ства».
2. Повторити слова «акваріум», «настрій», «портфель», «екскурсія», «контролер», «ремонт».
3. Повторити речення: «Бібліотекар видає книги», «Фізкультурники їдуть на змагання» [57, с. 9], «Садівник доглядає квіти та дерева».

Оцінка результатів здійснюється за рівнями: високий (3 бали), середній (2 бали) і низький (1 бал).

При діагностиці *лексичного запасу* дошкільника варто звернути увагу на навички, пов'язані з утворенням дитиною нових слів (словотворення), вмінням дібрати синоніми/антоніми, послуговуватись абстрактною лексикою тощо. Відтак ми обрали такі завдання:

1. Дібрати схожі за значенням слова до слів «йти», «гарний», «тепло».

2. Дібрати антоніми («слова-навпаки») до слів «великий», «йти», «плакати», «день».

Оцінювання результатів виконання запропонованих завдань теж здійснюємо балами, які засвідчують відповідний рівень:

1) 3 бали – високий рівень (дитина правильно добирає відповідні слова, може допустити 1-2 помилки, що вважається несуттєвим);

2) 2 бали – середній рівень (свідчить, що дитина допускає помилки у доборі синонімів чи антонімів: наводить приклад 1 слова-синоніма, антоніми добирає швидше; з допомогою педагога виконує завдання);

3) 1 бал – у дитини виникають труднощі в доборі синонімів чи антонімів, підказки педагога не сприяють пошуку правильного слова, складно сприймає суть завдання.

Із метою діагностики *граматичного* аспекта мовлення дошкільника важливо з'ясувати, чи володіє дитина вмінням змінювати основні частини мови за морфологічними категоріями та чи засвоїла їх граматичне значення. Доречно запропонувати наступні завдання:

1. Повторити слова з різними складами: від простих – до складних (одно-, дво-, три- чи багатоскладові): напр., дім, кит, літо, сито, корова, дорога, Україна тощо.

2. Назвати слово за картинкою (можна скористатись предметними картинками). Матеріали для цього подано в *Додатку Б*.

Для дітей старшого дошкільного віку можна також запропонувати скласти розповідь (на 3-4 речення) за сюжетними картинками чи/і послухати текст, давши після цього відповіді на питання, що дозволяють діагностувати осмислення отриманої інформації [57, с. 31]. Оцінювання також здійснюється за балами, які визначають рівень – високий, середній чи низький.

Матеріали для діагностики рівня сформованості граматичного аспекта мовлення старших дошкільників із ЗНМ вміщено в *Додатку Б*. Окрім цього, для роботи зі сюжетними картинками можна скористатись матеріалами, вміщеними у *Додатку В*.

Для діагностики зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку ми скористались методикою «Почуття дітей», детальна інструкція для проведення якої вміщена в *Додатку В*. Вона дозволяє за допомогою картинок виявити рівень сформованості навичок зв'язного мовлення, адже методика дає змогу водночас з'ясувати вміння розрізняти емоційний стан як однолітків, так і дорослих, які оточують дитину. Її можна актуалізувати і для психологічної, і для педагогічної діагностики, оскільки матеріали дозволяють проаналізувати різні аспекти життя дитини з ЗНМ. Її варто здійснювати індивідуально, оскільки це дозволить повною мірою зосередитись на виконанні завдання, у процесі якого пропонуємо дитині розглянути сюжетні картинки, на яких зображені різні ситуації, що відображають емоційні стани, і дати відповідь на різні запитання до них.

Важливо, що за допомогою навідних питань педагог може допомогти дитині сформулювати відповідь, скеровуючи її в пошуках. У такий спосіб дитина зможе у ході бесіди з педагогом продемонструвати комунікативні вміння та навички, що стосуються насамперед зв'язного мовлення, а також вміння формувати думку, використовувати правильні словоформи для побудови речення, рівень звуковимови тощо.

Для комплексного оцінювання рівня сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ (на базі дослідження у Немовицькому ІРЦ) пропонуємо зведення результатів оцінювання різних аспектів мовлення за усіма компонентами дібраного методичного комплексу, що дозволить отримати інформацію про фактичний рівень сформованості у них комунікативних умінь і навичок.

Отож, у такий спосіб запропонований підхід (на основі диференціації параметрів мовлення дітей старшого дошкільного віку за Є. Соботович) дозволяє повною мірою реалізувати завдання емпіричного дослідження, які спрямовані на підвищення рівня комунікативних умінь і навичок у дошкільників, що мають ЗНМ.

2.2. Експериментальна перевірка ефективності сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвиненням мовлення

У розвитку дітей старшого дошкільного віку важливо своєчасно реагувати на індивідуальні особливості мовлення, зокрема при загальному його недорозвитку, оскільки у цьому віковому періоді формуються комунікативні уміння й навички, що необхідні для наступного важливого життєвого етапу – навчання у школі. У дітей цього віку з ЗНМ важливо працювати над розвитком лексичного, граматичного аспектів мовлення і фонетико-фонематичного слуху, корекцією звуковимови, формуванням і вдосконаленням навичок зв'язного мовлення.

Із метою коригування наслідків ЗНМ варто звернути увагу на взаємопов'язаність елементів корекційно-розвиткової роботи: формування лексичного аспекта мовлення, активне поповнення словникового запасу; послідовність у формуванні навичок звукоаналізу. Із цього приводу слушно зауважує Ю. Тубичко, адже відзначає, що в українській «освітній практиці відсутня цілеспрямована робота з розвитку умінь, необхідних для участі дітей в процесі комунікації і набуття умінь і навичок необхідних для формування комунікативної компетентності», а відтак за результатами її досліджень у дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ «недостатньо розвинені комунікативні уміння, низький ступінь активності в спілкуванні, що ускладнює контакти дитини з довколишніми, чинить негативний вплив на її психічний і особистісний розвиток і викликає труднощі при формуванні комунікативної компетентності» [58, с. 593].

За попереднім спостереженням за дітьми старшого дошкільного віку Немовицького ІРЦ, що мають ЗНМ, ми встановили, що здебільшого у них наявні труднощі з розгорнутим фразовим мовленням, а відтак постає необхідність у посиленому формуванні лексичного компонента мовлення, а опісля – граматичного. Окрім цього, діти часто не повністю розуміють

узагальнюючі поняття, абстрактні слова, що впливає на зниження рівня словникового запасу у порівнянні з однолітками без труднощів мовлення.

Важливо, що частина дітей потребує посиленої уваги щодо формування фонетико-фонематичного аспекта мовлення, оскільки труднощі у вимові слів, зокрема багатоскладових, спричиняє низьку мовленнєву активність і порушення у фонематичному сприйнятті мовлення. Важливо зауважити, що експериментальна перевірка ефективності сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ передбачає проведення формувального етапу нашого емпіричного дослідження обраної проблематики. На цьому етапі ми передбачили діагностування усіх компонентів мовлення у дітей із ЗНМ – фонетико-фонематичного, лексичного, граматичного і зв'язного мовлення.

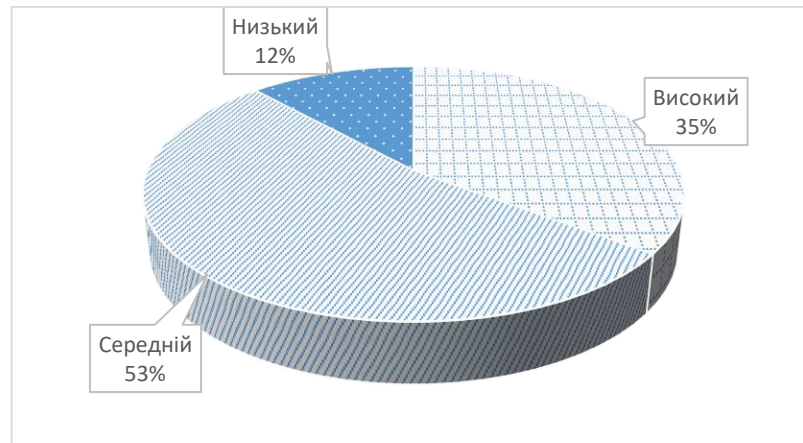
На контрольному етапі експерименту ми зможемо після апробації системи вправ і завдань, спрямованих на підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок дітей, застосувати методичний комплекс завдань із метою перевірки ефективності формувального етапу дослідження і обраного нами інструментарію.

Дітям було запропоновано повторити спочатку склади (напр., «па–пта», «хо–хто», «ста–сва–сма–ства»). Із усіх дітей, що брали участь у виконанні завдання (17 осіб) повністю справились із завданням чи допустили 1 помилку – 6 дітей, тобто 35%. Це свідчить про високий рівень розвитку фонематичного слуху, артикуляції звуків, вміння дитини розрізняти склади, відтворювати звуки та встановлювати відмінність між озвученими схожими складами. У таких дітей сформовані основні важливі навички звуковимови. Показники середнього рівня було виявлено у 9 дітей (53%), що свідчить про вміння розрізняти співзвучні склади, проте з невеликою кількістю помилок, що може впливати в результаті на зрозумілість їхнього мовлення іншими. Результати низького рівня, який було виявлено у 2 дітей, тобто у 12% від загальної кількості, дозволяють стверджувати, що навичок фонематичного аналізу мовлення практично не сформовано, тобто виникають значні труднощі у сприйнятті, розрізненні й артикуляції звуків рідної мови.

Графічно результати діагностики виглядають таким чином:

Рис. 2.2.1

Рівні сформованості фонетико-фонематичного компонента комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ

При діагностиці лексичного компонента мовлення у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ нами виявлено, що високий рівень мають 29% дітей, тобто 5. Відтак у них на достатньому рівні сформовано словниковий запас, що дозволяє порівняти його до мовленнєвого розвитку нормотипових дітей цього ж віку. Для опитаних дітей, які виявили високий рівень, вдається доречно послуговуватись лексичним запасом відповідно до ситуації спілкуванні, хоча можливі незначні складнощі в осмисленні понять з абстрактним значенням, що загалом властиво для дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення, здебільшого при четвертому рівні.

Показники середнього рівня, які виявлено у переважній більшості залучених до дослідження дітей (53%, або 9 осіб), дозволяють зробити висновок про те, що в такому випадку у дитини можуть виникати певні труднощі з вибором відповідного слова чи осмислення його значення. Варто при цьому зауважити, що додаткова робота над розширенням словникового запасу дозволить уникнути більшості труднощів, що властиві при такому рівні ЗНМ.

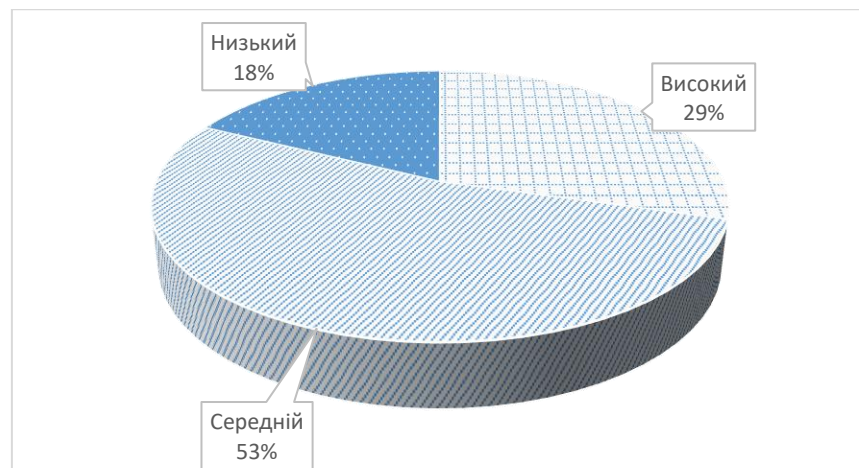
Низький рівень (18%, тобто 3 дітей) свідчить про значні труднощі у формуванні активного словникового запасу, яким має послуговуватись

дитина при наявності ЗНМ. Обмежений активний словник відповідно впливає на формування комунікативних умінь і навичок, що дозволяють взаємодіяти з оточенням. У такий спосіб отримані дані свідчать, що переважаюча більшість залучених до емпіричного дослідження дітей (82%) здатні встановити комунікативний контакт зі співрозмовником, хоча у процесі спілкування можуть виникнути труднощі з осмисленням інформації.

Результати цього дослідження можемо узагальнити графічно:

Рис. 2.2.2

Рівні сформованості лексичного компонента комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ

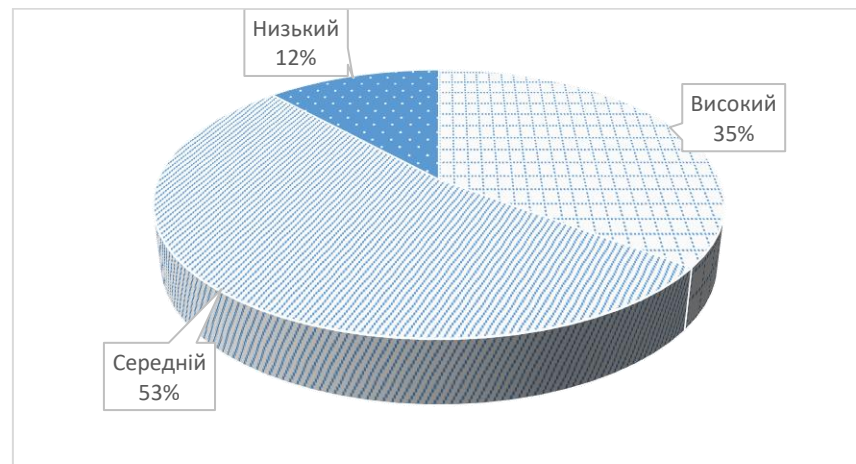

Для дослідження граматичного компонента комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ ми скористались обраними завданнями, описаними у попередньому підрозділі (див. – підрозділ 2.1). Отримані результати свідчать про наявність таких рівнів: високий – у 6 дітей (35%), середній – 9 дітей (53%), низький – 2 дітей (12%). У такий спосіб можемо стверджувати, що більшість дітей володіє навичками граматично правильної побудови речень, узгодження слів у ньому для формування зв'язного висловлювання, проте допускають певні помилки: мають труднощі в узгодженні багатоскладових слів, введенні їх у речення. Окрім цього, певні складнощі пов'язані з визначенням зображеного на картинці, оскільки дітям було складно відповісти на питання «Що тут зображено?» повною зв'язною відповіддю.

В окремих дітей, що виявили показники низького рівня, постає необхідність систематичної роботи над формуванням уміння правильно послуговуватись словозміною, будуючи речення. Загалом зафіксовані показники високого і середнього рівня (разом 88%) демонструють, що в обраної для дослідження групи дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ сформований граматичний компонент комунікативних умінь і навичок, хоча зі незначними недоліками. Відповідно у меншій частини опитаних є потреба в посиленні уваги зі сторони педагогів і батьків в удосконаленні цих навичок.

Рис. 2.2.3

Рівні сформованості граматичного компонента комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ

Для діагностики навичок зв'язного мовлення у дітей старшого дошкільного віку, що мають загальний недорозвиток мовлення, ми скористались елементом обраної методики («Почуття дітей»), яка передбачає формування зв'язної розповіді за картинкою, на якій зображено певну ситуацію, що може викликати різні почуття. За допомогою навідних питань ми не лише мали змогу проаналізувати вміння формувати розповідь, а й вміння дитини оцінювати емоційний стан інших, виражати словесно власні емоції і почуття, а також визначати ймовірне розгортання подій за аналізованим зображенням.

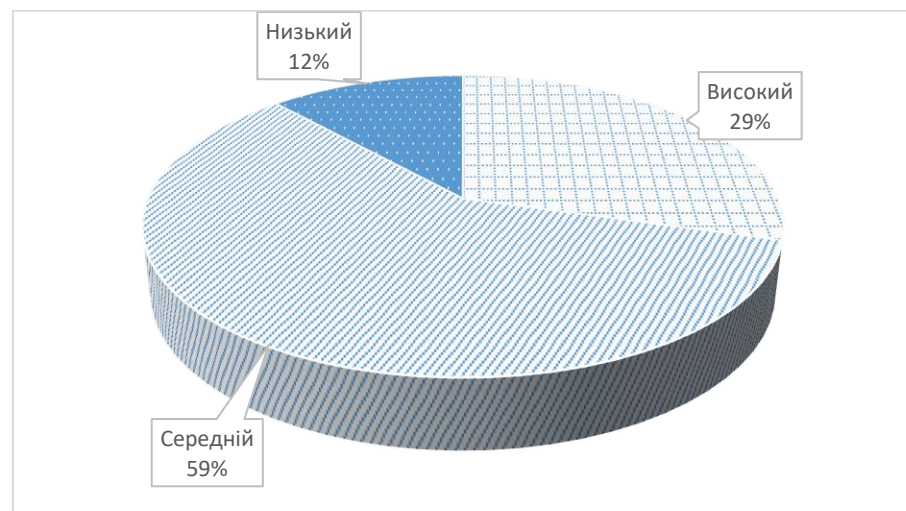
Відтак показники високого рівня виявлено у 5 дітей, середнього – у 10, низького – у 2, що становить у відсотковому співвідношенні відповідно 29%,

59% і 12%. У такий спосіб можемо стверджувати, що навички дітей формувати зв'язну розповідь належать до тих, які потрібно постійно вдосконалювати. Отримані результати свідчать, що всі компоненти комунікативних умінь і навичок взаємопов'язані – від фонетико-фонематичних до граматичних, адже в подальшому вони визначатимуть вміння дитини вимовляти слова, узгоджуючи їх між собою в межах речення, які складатимуть розповідь.

Аналіз отриманих даних дозволяє зробити висновок про те, що для формування розповіді за картинкою дитині потрібно ставити додаткові питання, а також допомагати підбирати потрібні слова. Здебільшого за допомогою педагога діти справлялись із завданням, про що свідчать показники високого і середнього рівнів (78%), проте в окремих випадках (у 12% від загальної кількості дітей) постає необхідність у посиленні роботи над формуванням комунікативних умінь і навичок, адже для дошкільників із ЗНМ це становить значні труднощі.

Рис. 2.2.4

Рівні сформованості навичок зв'язного мовлення як компонента комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ

Для узагальненої діагностики рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного з ЗНМ ми звели результати:

Табл. 2.2.1

Зведення результатів діагностики рівнів сформованості компонентів комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку

Рівні Компонент	Високий		Середній		Низький	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Фонетико-фонематичний	6	35	9	53	2	12
Лексичний	5	29	9	53	3	18
Граматичний	6	35	9	53	2	12
Зв'язне мовлення	5	29	10	53	2	12
Середній показник	6	35	9	53	2	12

Отримані результати свідчать, що комунікативні уміння і навички у дітей старшого дошкільного віку (на основі проведеного дослідження Немовицькому ІРЦ) сформовані на високому рівні у 6 дітей, тобто 35% від загальної кількості. Відтак середній рівень виявлено у 9 дітей, що становить 53%, а низький відповідно у 2 дітей (12%). Можемо стверджувати, що для невеликої кількості дошкільників, що брали участь в емпіричному дослідженні, постає необхідність у посиленій корекційно-розвитковій роботі. Окрім цього, варто приділити увагу дітям, в яких виявлено середній рівень, адже є певні труднощі, які спричиняють виникнення складності у встановленні комунікативного контакту з однолітками чи дорослими.

Такі показники, на нашу думку, пов'язані насамперед із розподілом ЗНМ за рівнями саме серед діагностованих нами 17 дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ Немовицького ІРЦ, адже перший (найскладніший) рівень виявлено у 6%, а четвертий (найлегший) у 47%, тобто практично у половини учасників дослідження.

Отож, отримані у ході емпіричного дослідження дані щодо рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ (на базі Немовицького ІРЦ) підтверджують сучасні наукові напрацювання у галузі логопедії. У результаті можемо стверджувати,

що у дітей переважає середній і низький рівні розвитку комунікативних умінь і навичок, що найяскравіше проявляється в обмеженості засобів спілкування, тобто щодо навичок зв'язного мовлення.

У такий спосіб постають труднощі у вмінні послуговуватись мовними, а разом із тим немовними засобами спілкування, що призводить до психологічного дискомфорту під час комунікації з дорослими чи однолітками. Ці чинники призводять до порушення комунікативної функції у житті дитини з ЗНМ як важливого фактора повноцінного життя, оскільки у дитини немає чітко сформованих способів спілкування (діалогічного і монологічного мовлення), відзначається низький рівень зацікавленості у встановленні мовних контактів.

Погоджуємось із сучасними дослідниками щодо проблеми відсутності чітко сформованої системи формування комунікативних умінь і навичок, зокрема у дітей старшого дошкільного віку, що, на переконання Ю. Тубичко, впливає на мотиваційно-ціннісну сферу, цілеспрямованість, оскільки зниження активності в спілкуванні, «невизначеність форм, відповідних нормальному онтогенезу» викликатиме труднощі у шкільному навчанні [58, с. 593].

Аналіз результатів проведеного дослідження свідчить, що порушення розвитку мовлення у дітей старшого дошкільного віку призводить до труднощів звуковимови, які впливають відповідно на формування словникового запасу, граматичного аспекта мовлення тощо, тому постає необхідність у виокремленні спеціальних вправ, метою яких стане підвищення ефективності подолання наслідків ЗНМ. Це дозволило розробити змістову, методичну й організаційну сторони корекційної-педагогічного впливу, спрямованого на формування комунікативних умінь, а отже і комунікативної компетентності дітей із ЗНМ.

2.3. Експериментальний аналіз формування комунікативних умінь і навичок у дітей із ЗНМ

У сучасному освітньому процесі значна увага приділяється здобувачам освіти, що мають особливі потреби, зумовлені їх фізичним чи психоемоційним станом. У такий спосіб реалізується впровадження інклюзивної освіти, яка має на меті забезпечити максимально комфортні умови і рівні права для учасників освітнього процесу з різними потребами. Важливим етапом є дошкільна освіта, яка закладає основи гармонійного розвитку дитини.

Корекційно-розвиткова робота з дітьми старшого дошкільного віку, що мають ЗНМ, становить важливий компонент їх особистісного розвитку й успішної соціалізації, а також взаємодії з дорослими й однолітками, що сприятиме адаптації до шкільного навчання. Вона повинна відбуватись на основі врахування оновленого змісту дошкільної освіти. Емпіричне дослідження рівня сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ (на основі діагностування у Немовицькому ІРЦ) свідчить про необхідність посиленої роботи над усіма компонентами мовлення: від фонемі – до зв'язного тексту. На цьому наголошують українські науковці: І. Брушневська [14; 15], Ю. Рібцун [42; 43; 44], Є. Соботович [47; 48], Л. Трофименко [55; 56] та ін.

Важливо при цьому варто враховувати індивідуальні особливості дитини, рівень її навчально-пізнавальної активності, психоемоційного стану тощо. Із метою корекції мовленнєвого розвитку у дітей старшого дошкільного віку ми уклали систему корекційно-розвиткових завдань, які ґрунтуються на сучасних прикладних логопедичних дослідженнях. За основу було взято напрацювання Ю. Рібцун, яка наголошує, що важливо пам'ятати про «зміст формування як лінгвістичного, так і комунікативного компонента в їх дифузності та тісному взаємозв'язку, що допоможе забезпечити комплексний розвиток мовлення як системи» [39, с. 15].

Окрім цього, ми врахували зміст БКДО, який визначає загальноосвітні завдання освітнього процесу і водночас корекційно-розвиткові, що потрібні для подолання наслідків загального недорозвитку мовлення. Для підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок ми уклали й апробували систему завдань із корекційно-розвитковим спрямуванням, адже завдяки можливості безпосередньо працювати з такими дітьми як педагогічний працівник у Немовицькому ІРЦ мали змогу використовувати їх на заняттях і під час режимних моментів. Для цього ми скористались напрацюваннями дослідників у галузі логопедії, що вивчали окреслену проблематику. До цієї системи входять:

- 1) дихальні й артикуляційні вправи («Рот-ніс», «Чашечка», «Гойдалка», «Чистимо зубки» тощо);
- 2) дидактичні ігри («Що почув ти, покажи», «Впізнай за звуком», «Познайомимось?»; «Знайди таке саме»; «Знайди зайве»);
- 3) розігрування діалогів, сюжетно-рольових ситуацій;
- 4) розучування коротких віршів;
- 5) розучування скоромовок і чистомовок;
- 6) вправа «Опиши друга/подругу», «Розкажи про свою улюблену іграшку»;
- 7) читання художніх текстів;
- 8) пальчикове малювання;
- 9) ігри на музичних інструментах [14; 39; 47; 50].

Детальний опис програми вміщено в *Додатку Г*. Вона має комплексний характер, адже спрямована на формування усіх компонентів мовленнєвої діяльності дітей старшого дошкільного віку. Окрім цього, при виконанні завдань у дитини розвиватиметься пам'ять, активізуватиметься увага та креативне мислення. Процес впровадження системи завдань у корекційно-розвиткові заняття з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення (на базі Немовицького ІРЦ) був комплексним і поступовим, тому можемо виокремити поетапність:

1. Підготовчий етап: відбувалося оцінювання індивідуальних потреб і можливостей кожної дитини. Було проаналізовано рівень сформованості комунікативних умінь і навичок і специфічні труднощі мовлення. Це дало змогу підібрати відповідну програму завдань і визначити оптимальний порядок роботи.

2. Впровадження розробленої системи вправ і завдань.

1) Дихальні та артикуляційні вправи використовувалися для підготовки артикуляційного апарату та розвитку дихання, що є базою для правильної вимови звуків. Вправи проводилися як на початку занять, так і під час перерв між іншими завданнями.

2) Дидактичні ігри: в ігровій формі діти розвивали фонетико-фонематичні, лексичні та граматичні навички. Ігри підбиралися відповідно до індивідуальних особливостей дітей, забезпечуючи мотивацію та цікавість до навчання.

3) Розігрування діалогів та сюжетно-рольових ситуацій:

Використовувалися для розвитку зв'язного мовлення, формування навичок соціальної комунікації і вміння підтримувати діалог. Діти моделювали різні життєві ситуації, що сприяло розвитку навичок спілкування та розуміння мовленнєвих контекстів.

1) Розучування коротких віршів, скоромовок і чистомовок було спрямоване на вдосконалення навичок артикуляції і розширення словникового запасу. Також це сприяло розвитку пам'яті, ритму та інтонаційного забарвлення мовлення.

2) Пальчикове малювання і використання музичних інструментів використовувалися для розвитку дрібної моторики, що тісно пов'язано з мовленнєвим розвитком. Пальчикові ігри та музичні інструменти сприяли активації мовленнєвих зон мозку через сенсорно-рухову активність.

3. Підсумковий етап і аналіз результатів: аналіз ефективності використаних методик та досягнутих результатів. Відбувалася корекція

навчальних підходів на основі зворотного зв'язку від батьків та спостережень за дітьми, що дозволяло адаптувати програму до потреб кожної дитини.

Отже, систематичне і цілеспрямоване використання розробленої системи завдань у корекційно-розвиткових заняттях дозволило досягти значних покращень у розвитку комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ. У системі завдань передбачено різні види діяльності, проте провідною є ігрова, оскільки дозволяє в доступній формі зацікавлювати дитину старшого дошкільного віку у виконанні завдання. Як показує досвід, діти виявляли зацікавлення у виконанні артикуляційних вправ, дидактичних ігор. Дещо складніша ситуація з розігруванням діалогів і сюжетно-рольових ситуацій, адже виникала складність із встановленням контакту відповідно до комунікативної ситуації і добором слів, проте з допомогою педагога виконали завдання успішно.

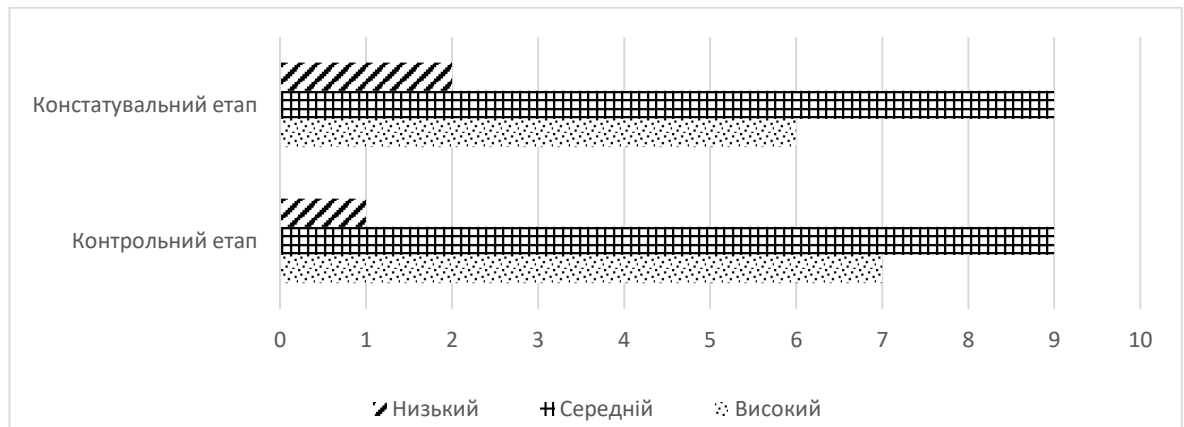
Із зацікавлення дошкільники сприймали завдання з вивчення віршів, чистомовок і скоромовок, адже колективне виконання завдання сприймалось дітьми позитивно, вони активно брали участь. Варто зауважити, що візуалізація посилює зацікавлення і сприяє запам'ятовуванню змісту вірша, а також і художнього тексту. Водночас гра на музичних інструментах і пальчикове малювання спонукали дітей проявляти навички слухового і візуального сприйняття, удосконалювали вміння мовленнєвої взаємодії з однолітками і дорослими. Під час заняття вони опосередковано (завдяки озвученню дій) удосконалювали навички формування зв'язної розповіді, що виступає вагомим компонентом комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення.

Після апробації укладеної нами системи завдань із корекційно-розвитковим спрямуванням було проведено контрольний етап експериментального дослідження формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку, що мають загальний недорозвиток мовлення (на базі Немовицького ІРЦ). Для цього ми скористались діагностичною методикою, щоб мати змогу пересвідчитись в

ефективності корекційно-розвиткової роботи. Результати діагностування фонетико-фонематичного аспекта комунікативних умінь і навичок дітей старшого дошкільного віку представлено на рисунку:

Рис. 2.3.1

*Результати констатувального і контрольного етапів експерименту
(фонетико-фонематичний аспект у дошкільників із ЗНМ)*

На основі графічної інформації можемо зробити висновок, що показники низького і високого рівнів змінилися: перший зменшився на 6%, а другий – зріс на 6%. При цьому середній рівень залишився без змін. Це свідчить, що дібрані нами насамперед артикуляційні і дихальні вправи дозволяють ефективно розвивати навички слухового аналізу мовлення, а також удосконалюють артикуляційні вміння дитини, що при загальному недорозвитку мовлення дозволяє працювати над формуванням комунікативних умінь і навичок загалом, усуваючи труднощі у вимові звуків, складів і окремих слів.

Наступний аспект мовленнєвої діяльності – лексичний, який після констатувального етапу нашого дослідження відзначається зниженням показників низького рівня на 6% і збільшенням високого рівня на такий же відсоток, що зумовлює підвищення рівня активного словникового запасу у дітей, вміння послуговуватись ним відповідно до ситуації спілкування, розрізняючи стилістичні можливості слів. Можемо стверджувати, що це безумовно впливатиме на вміння дошкільника формувати зв'язну розповідь і

граматично правильно будувати речення. Отримані дані узагальнено в такий спосіб:

Рис. 2.3.2

Порівняння результатів констатувального і контрольного етапів експерименту щодо лексичного аспекта комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ

Важливим компонентом комунікативних умінь у навичок у дітей старшого дошкільного віку виступає вміння формувати речення з дотриманням граматичної правильності, послуговуватись морфологічними категоріями і формами слів, їх емоційним наповненням, умінням узгоджувати відмінкові форми тощо. Після апробації системи завдань для удосконалення цих навичок результати повторного діагностування демонструють підвищення високого рівня (на 12%), а також зниження середнього і низького рівнів (по 6% у межах кожного). Відтак графічно можемо передати так:

Рис. 2.3.3

Результати констатувального і контрольного етапів

Отримані дані дають змогу зробити висновок про підвищення у дітей старшого дошкільного віку комунікативних умінь і навичок, адже це становить підґрунтя для вдосконалення вміння формувати зв'язну розповідь. Апробація завдань показала позитивний вплив на розвиток мовлення дітей із загальним його недорозвитком, що свідчить про ефективність запропонованої нами програми.

Загалом позитивну динаміку спостерігаємо також при діагностуванні сформованості навичок зв'язного мовлення, оскільки в межах усіх рівнів відбулись зміни: високий зріс на 12%, середній зменшився на 6%, як і низький. У такий спосіб можемо стверджувати, що системне виконання завдань, спрямованих на формування й удосконалення вміння дитини старшого дошкільного віку з ЗНМ складати розповідь за картинкою, аналізуючи зображену ситуацію, розповідати про себе чи казкового героя від першої особи дозволяє долати труднощі спілкування: самовираження мовними і немовними засобами, встановлення комунікативного контакту, підвищення мотивації до спілкування і з однолітками, і з дорослими тощо. Графічно динаміка змін відтворена у діаграмі:

Рис. 2.3.4

*Результати констатувального і контрольного етапів експерименту
(навички зв'язного мовлення у дошкільників із ЗНМ)*

Отже, порівняльні результати емпіричного дослідження дозволяють зробити наступний висновок: ефективність формування комунікативних

умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ залежить від обраної системи завдань, систематичності її інтегрування в освітній процес і професійної кваліфікації педагогів. Зниження показників низького рівня та підвищення високого свідчать про результативність апробованої нами системи завдань для підвищення рівня комунікативних умінь і навичок в обраної для емпіричного дослідження групи дітей. Вони спрямовані на формування звукової культури мовлення, внутрішньої мотивації до спілкування, вміння послуговуватись граматичними засобами рідної мови, розширення активного і пасивного словникового запасу, розвиток діалогічного і монологічного мовлення.

Узагальнені результати після проведення контрольного етапу експерименту виглядають таким чином:

Табл. 2.3.1

Рівні сформованості компонентів комунікативних умінь і навичок після апробації програми корекційно-розвиткових завдань

Рівні	Високий		Середній		Низький	
	К-сть	%	К-сть	%	К-сть	%
Компоненти						
Фонетико-фонематичний	7	41	9	53	1	6
Лексичний	6	35	9	53	2	12
Граматичний	8	47	8	47	1	6
Зв'язне мовлення	7	41	9	53	1	6
Середній показник	7	41	9	53	1	12

У порівнянні з даними, вміщеними в таблиці 2.2.1, можемо стверджувати про те, що рівень комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку підвищився: зріс показник високого рівня та водночас зменшився низького (на 6%, тобто 1 дитина). Показники середнього рівня залишились без змін, проте в сумі з високим рівнем вони свідчать про доволі низький відсоток дітей, які потребують посиленої корекційно-розвиткової роботи. Таким чином можемо підсумувати, що у дітей, які мали показники середнього рівня, підвищився рівень комунікативних умінь і

навичок, адже вони становлять питому частку від усіх (53%) від усіх учасників.

Отримані дані корелюють із показниками рівнів ЗНМ у дітей старшого дошкільного віку (6%, тобто 1 дитина), які за висновками Немовицького ІРЦ мають перший рівень. Така ж ситуація з показниками високого рівня комунікативних умінь і навичок і четвертого рівня ЗНМ: 7 дітей (41%) і 8 дітей (47%).

Якщо об'єднати умовно другий і третій рівні ЗНМ в середній і встановити кореляцію між середнім рівнем комунікативних умінь і навичок дошкільників із ЗНМ, то показники теж мають кореляційні відношення. Їх можна перевірити за допомогою коефіцієнта Пірсона, який у нашому випадку становить 0,971, що свідчить про високий рівень взаємозалежності між рівнем недорозвитку мовлення і сформованістю комунікативних умінь і навичок в усіх аспектах.

Отже, узагальнюючи результати експериментального аналізу формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ (на базі Немовицького ІРЦ), можемо стверджувати, що укладена система завдань, спрямованих на формування усіх компонентів мовленнєвої діяльності, відзначається ефективністю. Це підтверджено показниками констатувального і контрольного етапів експерименту. Відтак обрані нами форми і методи роботи з дітьми старшого дошкільного віку, що мають ЗНМ, доцільно застосовувати під час корекційно-розвиткових занять і режимних моментів, що дозволить втілювати компетентнісний підхід у формуванні комунікативних умінь і навичок.

Висновки до II розділу

Отже, емпіричне дослідження проблеми формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку, що мають ЗНМ, було здійснено у Немовицькому ІРЦ. Для цього ми обрали 17 дітей, що взяли участь в експерименті. Насамперед визначили критерії, показники і рівні сформованості цих умінь і навичок на основі аналізу сучасної науково-

педагогічної літератури. Опісля було дібрано систему завдань і вправ, спрямованих на формування усіх аспектів мовленнєвої діяльності дошкільника обраної вікової групи з ЗНМ: фонетико-фонематичний, лексичний, граматичний, зв'язне мовлення.

Проведення експерименту реалізовувалось поетапно:

1) на констатувальному етапі було проаналізовано рівні сформованості комунікативних умінь і навичок в обраній нами для дослідження віковій групі дітей (старший дошкільний вік);

2) під формувального етапу ми апробували укладену систему завдань, спрямовану на підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку;

3) контрольний етап експерименту здійснювався на основі повторної діагностики рівневого розподілу комунікативних умінь і навичок.

Отримані результати засвідчують ефективність дібраного нами комплексу завдань, адже показники високого та середнього рівнів підвищились, а низького знизились. Відтак дотримання принципу систематичності, інтегрування корекційно-розвиткових завдань не лише в заняття, а й режимні моменти дошкільників, увага до індивідуальних особливостей дитини, що має ЗНМ, дозволяє ефективно працювати над проблемою формування комунікативних умінь і навичок.

ВИСНОВКИ

Отже, дослідження процесу формування комунікативних умінь і навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення потребує насамперед вивчення теоретичних положень. Формування комунікативних навичок у дітей дошкільного віку – один із важливих напрямків освітнього процесу, оскільки це має відбуватись послідовно, у межах усіх видів діяльності, адже впливає на комунікацію з оточуючими, соціалізацію, навчально-пізнавальну діяльність тощо.

У науковій літературі цей термін трактують як компонент комунікативної компетентності, складову загальної комунікативної культури спілкування особистості, здатність послуговуватись послуговування комунікативними знаннями і комунікативними уміннями. Для дітей дошкільного віку їх варто розглядати комплексно, як інтегровану характеристику, тобто враховувати знання про мовленнєву діяльність, емоційну саморегуляцію у спілкуванні, використання мовного етикету і невербальних засобів спілкування, розуміння закономірностей діалогічного і полілогічного мовлення, оскільки це визначатиме в подальшому здатність особистості на комунікативному рівні взаємодіяти з іншими.

У дітей із загальним недорозвитком мовлення, в яких наявні системні порушення його компонентів і форм із збереженням слуху й інтелекту, наявні мовленнєві розлади, які впливають на рівень комунікативної активності і спричиняють появу труднощів у розвитку мовних засобів.

Несформованість фонетико-фонематичної, лексичної і граматичної складових мовлення спричиняють обмеження словникового запасу, відставання в оволодінні граматичною будовою рідної мови і водночас формують незрілість мотиваційно-вольової сфери. Варто зауважити, що в комплексі це впливатиме на виникнення труднощів в адаптації до шкільного середовища, спілкуванні з іншими, знижуватиметься пізнавальна активність у порівнянні з нормотиповою.

Відповідно до особливостей розвитку дітей із загальним недорозвитком мовлення у сучасній науково-педагогічній літературі прийнято послуговуватись чотирирівневою характеристикою, у межах якої перший рівень свідчить про суттєві обмеження у мовленнєвому спілкуванні, а четвертий – стосується нерізкого вираження недорозвитку мовлення. У дошкільників із ЗНМ відбуваються порушення в інтелектуальному розвитку, оскільки ускладнюються мисленнєві операції, здатність зосереджувати увагу, параметри пам'яті, що може спричинити виникнення психоемоційних реакцій.

У цьому контексті пропедевтика комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку набуває актуальності. Вона слугує підготовчим етапом у корекції недоліків мовлення, тому доцільно починати якомога раніше, оскільки таким чином можна виявити труднощі мовлення на основі кваліфікованої допомоги педагогів-логопедів, визначити доцільні методи і форми роботи, врахувавши при цьому основи психології розвитку таких дітей. Варто звернути увагу на важливі фактори – активізацію внутрішньої мотивації до мовленнєвої діяльності, залучення батьків у корекційний процес, формування стимулюючого освітнього простору і дотримання систематичності, які дозволять формувати основні мовленнєві засоби спілкування і компоненти мовлення.

Формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення здійснюється на основі дотримання відповідних принципів: і загальнодидактичних, і спеціальних. При цьому враховуються особливості сформованості у дитини вербального і невербального компонентів мовленнєвої діяльності.

Дослідження критеріїв, показників і рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення свідчить, що комунікативний розвиток у них має специфічні труднощі, які потребують ретельної діагностики і корекції. Визначені нами критерії і показники дозволили об'єктивно оцінити стан

сформованості комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку і здійснити аналіз їх мовленнєвого розвитку.

Запропонований методичний комплекс підтвердив свою ефективність у визначенні рівнів сформованості комунікативних умінь і навичок, що дає можливість продовжувати роботу з корекції мовленнєвих порушень на основі отриманих результатів. У результаті виявлено, що найбільші труднощі у дітей із ЗНМ пов'язані з фонетико-фонематичним, лексичним і граматичним аспектами мовлення, що підтверджує важливість систематичної та спеціалізованої корекційної роботи.

Таким чином, дослідження сприятиме глибшому розумінню процесу комунікативного розвитку дітей старшого дошкільного віку, що мають ЗНМ, і дозволить визначити перспективні напрями подальшої роботи для їх мовленнєвого й особистісного розвитку. Критерії, показники і рівні сформованості комунікативних навичок у таких дітей ґрунтуються на відповідних компонентах мовлення: фонетико-фонематичному (звуковимова), лексичному (активний словниковий запас), граматичному (доцільні словоформи, доречність використання слів), зв'язного мовлення (побудова зв'язного висловлювання). У такий спосіб до кожного з параметрів ми дібрали методичний комплекс, на основі якого реалізовувалась експериментальна робота у нашому дослідженні, що передбачала відповідну поетапність.

На констатувальному етапі було обстежено дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ за фонетичним, лексичним, граматичним параметрами на базі Немовицького ІРЦ і виявлено, що найчастотніше репрезентовано четвертий рівень ЗНМ, а опісля – третій. Найменш частотними є другий і перший рівні відповідно. На формувальному етапі ми проаналізували наявний рівень сформованості комунікативних умінь і навичок в обраній для дослідження групі респондентів, актуалізувавши дібраний діагностично-методичний комплекс завдяки індивідуальній роботі з дітьми.

За результатами попередніх педагогічних спостережень, у них є труднощі з розгорнутим фразовим мовленням. Посиленої уваги потребує розширення словникового запасу і формування фонетико-фонематичного аспекта мовлення, оскільки є складнощі з вимовою багатоскладових слів.

На основі діагностики усіх компонентів мовленнєвої діяльності і формування зведених показників нами виявлено, що вагому частку формують діти, в яких встановлено показники середнього рівня. Високий рівень сформованості комунікативних умінь і навичок діагностовано у меншій частини дошкільників, найменш репрезентативним є низький рівень. Це свідчить, що обрані для емпіричного дослідження діти старшого дошкільного віку можуть доцільно послуговуватись мовними засобами спілкування, виявляють активність у комунікації, прагнуть удосконалювати своє мовлення, проте є група дітей, які потребують підвищення рівня сформованих умінь і навичок із урахуванням індивідуальних особливостей мовленнєвого розвитку. Виявлені нами показники корелюють із даними, отриманими від педагогічних працівників ІРЦ.

На формувальному етапі дослідження було апробовано систему корекційно-розвиткових завдань, які ґрунтуються на сучасних прикладних логопедичних дослідженнях і втілені на основі врахування індивідуальних особливостей дітей, їх психоемоційного стану і рівня навчально-пізнавальної активності. Важливим підґрунтям слугував також Базовий компонент дошкільної освіти, зміст якого визначає і загальноосвітні завдання, і корекційно-розвиткові, спрямовані на розвиток мовлення.

До неї ввійшли дихальні й артикуляційні вправи, дидактичні ігри, завдання для розігрування діалогів і сюжетно-рольових ситуацій, вивчення віршів, читання художніх текстів і прослуховування (гра) на музичних інструментах, вправи для розвитку зв'язного мовлення, пальчикове малювання. Дібрані завдання спрямовані на підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок і водночас підготовку до шкільного навчання, формування внутрішньої мотивації до спілкування.

Вони були актуалізовані в освітньому процесі поступово, з дотриманням відповідної поетапності і доцільності виду діяльності, тому дошкільникам було цікаво їх виконувати. Вони намагались дотримуватись інструкцій щодо виконання завдань, інколи з допомогою, але усі активно залучались, проявляли прагнення бути залученими.

На контрольному етапі з метою перевірки ефективності роботи над формуванням комунікативних умінь і навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення на основі обраного нами методичного комплексу було визначено рівні сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей, обраних для емпіричного дослідження. Опісля ми порівняли результати, отримані на констатувальному етапі, з показниками контрольного етапу.

Вони засвідчують ефективність сформованої нами системи завдань. Хоча середній рівень, який переважав попередньо, залишився без змін, проте у межах високого рівня відбулось підвищення, а низького – зниження. Добір артикуляційних і дихальних вправ показує їх ефективність у розвитку слухового аналізу мовлення і вдосконаленні артикуляційних навичок дитини з ЗНМ. Це, у свою чергу, сприяє формуванню комунікативних умінь, допомагаючи подолати труднощі у вимові звуків, складів і слів.

Кожен із проаналізованих нами компонентів мовлення у дітей дошкільного віку, що мають загальний недорозвиток мовлення, було діагностовано заново. Відповідно показники в узагальненому вигляді свідчать про зниження насамперед низького рівня і підвищення високого. Можемо зробити висновок, що у дітей підвищився рівень активного словникового запасу, вміння граматично правильно будувати речення, а разом із тим – зв'язне висловлювання.

Проведене дослідження виявило, що систематичне впровадження комплексних завдань, орієнтованих на розвиток мовленнєвої діяльності, значно впливає на комунікативні здібності дітей, що мають загальний недорозвиток мовлення. Зокрема, апробація запропонованої програми в

межах експерименту на базі Немовицького ІРЦ продемонструвала позитивну динаміку у розвитку фонетико-фонематичних, лексичних, граматичних та навичок зв'язного мовлення.

Отримані результати вказують на зменшення кількості дітей із низьким рівнем сформованості комунікативних умінь та збільшення показників високого рівня. Це є свідченням ефективності запропонованих корекційних завдань, які охоплюють різні аспекти мовленнєвої діяльності. Серед найбільш ефективних засобів розвитку були визначені артикуляційні і дихальні вправи, дидактичні ігри, розучування коротких віршів, скоромовок і чистомовок, а також використання методів сенсорно-рухової активності. Ці види діяльності сприяли і розвитку мовлення, і покращенню дрібної моторики, що тісно пов'язано із розвитком мовленнєвих функцій у дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ.

Отже, емпіричне дослідження показало, що комплексний підхід до роботи з дітьми, зокрема індивідуалізація завдань залежно від рівня мовленнєвого розвитку і підтримка позитивної мотивації до навчання, забезпечує поступове зростання їхніх мовленнєвих компетенцій. Особливо важливою виявилася роль ігрової діяльності, яка мотивує дітей до активної участі в заняттях та сприяє їхньому емоційному залученню в навчальний процес.

Таким чином, результати контрольного етапу експерименту свідчать про те, що систематичне та цілеспрямоване використання корекційно-розвиткових завдань сприяє формуванню в дітей старшого дошкільного віку з ЗНМ важливих комунікативних умінь і навичок. Це дозволяє значно підвищити рівень їхньої мовленнєвої підготовки до шкільного навчання і полегшує адаптацію в соціальному середовищі.

Отже, можемо підсумувати, що діти з такими мовленнєвими порушеннями мають труднощі і з формуванням звукової сторони мовлення, і з побудовою зв'язних висловлювань, що ґрунтуються на потребі збагачення

словникового запасу і використання граматичних структур. Це значною мірою ускладнює їхнє ефективне спілкування.

Для ефективного розвитку комунікативних умінь і навичок важливо застосовувати індивідуальний підхід, який враховує характер і ступінь мовленнєвих порушень у кожної дитини, а також її загальний розвиток. У цьому процесі ігрові й інтерактивні методи навчання відзначаються ефективністю у стимулюванні комунікативної активності, оскільки створюють природні умови для спілкування і сприяють розвитку їхнього інтересу до взаємодії з оточуючими.

Подальші дослідження повинні зосереджуватися на вивченні нових методик, спрямованих на розвиток мовлення у дітей із загальним недорозвитком мовлення, зокрема через інтеграцію сучасних технологій і спеціальних програм. Важливо розробити рекомендації щодо ефективної взаємодії дітей із мовленнєвими порушеннями в інклюзивних групах, що дозволить забезпечити їм успішну соціалізацію і рівні можливості в освітньому процесі.

Вважаємо, що в сучасній корекційній освіті в Україні є гостра необхідність у впровадженні комплексних програм, які включають логопедичну, психологічну і педагогічну підтримку дітей, що забезпечить гармонійний розвиток мовлення, а разом із тим – їх батьків, які впливають на результати корекційної роботи. Проблема формування комунікативних навичок у дітей з мовленнєвими порушеннями потребує подальшого вивчення і вдосконалення методів корекційної роботи, враховуючи індивідуальні потреби кожної дитини і новітні досягнення в галузі педагогіки і логопедії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Айзербарт М. М. Сутність поняття «соціально-комунікативна компетенція» в сучасній науковій парадигмі. *Молодий вчений*. 2017. №4.3 (44.3). С. 21-24.
2. Акименко Ю. Є., Жорняк А. С. Особливості формування зв'язного мовлення у старших дошкільників та молодших школярів. *Неперервна педагогічна освіта в Україні: стан, проблеми, перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції*, м. Умань, 27 квітня 2018 року / гол. ред. Муковіз О. П. Умань : ВПЦ «Візаві» 2018. С. 5–7.
3. Андрусишина Л. Є. Особливості інтелектуального розвитку дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення: автореф. дис. ...канд. псих. наук: спец. 19.00.08 – спеціальна психологія. Київ, 2012. 20 с.
4. Артемова Л. В. Моделі структур дидактичної гри та ігрових стосунків. *Дошкільне виховання*. 2015. № 4. С. 15-18.
5. Бабич Н. М. Комунікативний потенціал дошкільників з порушенням зору та інтелекту: дис. ... канд. педагог. наук.. К., 2016. 242 с.
6. Базовий компонент дошкільної освіти: Наук. кер. Т. О. Піроженко; авт. кол.: О. М. Байєр, О. К. Безсонова, О. Г. Брежнєва, Н. В. Гавриш, Л. П. Загородня, О. Г. Косенчук. К. : Видавництво, 2021. 26 с. URL: https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2021/12.01/Pro_novu_redaktsiyu%20Bazovoho%20komponenta%20doshkilnoyi%20osvity.pdf
7. Бартенєва Л. І. Підготовка дітей із загальним недорозвитком мовлення старшого дошкільного віку до оволодіння орфографією: автореф. дис... канд пед. наук. 13.00.03. Київ, 2000. 18 с.
8. Белехова У. В. Психолого-педагогічна характеристика молодших школярів з порушенням мовлення. *Досягнення та перспективи сучасних наукових досліджень*. Buenos Aires, 2020. С. 233–238.

9. Білова О. Б., Голянич М. В. Особливості розвитку мотивації в дітей молодшого шкільного віку з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Актуальні проблеми корекційної педагогіки, психології та реабілітації : матеріали III Всеукраїнської студентської науково-практичної конференції (з міжнародною участю) (22 травня 2019 року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2019. С. 98–100.
10. Білан О. І. Програма розвитку дитини дошкільного віку «Українське дошкілля». Тернопіль: Мандрівець, 2022. 216 с.
11. Богуш А. М. Мовленнєвий компонент дошкільної освіти. К. : Ранок, 2004. 248 с.
12. Богуш А. М. Розвиток українського мовлення у дошкільників. К. : Освіта, 1991. 178 с.
13. Богуш А. М. Теоретичні й методологічні засади формування мовленнєвої компетенції дошкільника. *Педагогіка і психологія*. 2000. № 1. С. 5-10.
14. Брушневська І. М., Рібцун Ю. В. Психолого-педагогічна підтримка дітей п'ятого року життя із лексико-граматичними труднощами : навч.-метод. посіб. для роботи з дітьми із порушеннями мовлення. Луцьк 2023. 240 с.
15. Брушневська І., Рібцун Ю. Формування комунікативного компонента мовленнєвої діяльності дітей п'ятого року життя із загальним недорозвитком мовлення. *Педагогічний часопис Волині*. 2016. № 2(3). С. 103-109.
16. Гаврилова Н. С. Класифікація порушень мовлення. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2012. Вип.20. С.293–315.
17. Гречишкіна І. А. Пропедевтика навчання зв'язного мовлення молодшому дошкільному віці: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Київ, 2020. 277 с.

18. Дем'яненко С. Д. Пропедевтика мовних понять у дітей старшого дошкільного віку : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02. Переяслав-Хмельницький, 2006. 257 с.
19. Деркач З. Використання інноваційних технологій у формуванні комунікативної активності немовленнєвих дітей молодшого дошкільного віку. *«Наукові здобутки студентів з дошкільної та спеціальної освіти»*: збірник наукових і науково-методичних праць студентів до III Всеукраїнської науково-практичної конференції *«Дошкільна освіта: проблеми, пошуки, інновації»* (11-12 травня 2023 р.). 2023. Випуск 14. Кривий Ріг. С.59-60.
20. Дефектологічний словник: навчальний посібник / за редакцією В. І. Богдаря, В. М. Синьова. К.: «МП Леся», 2011. 528 с.
21. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років / Г. В. Беленька, О. Л. Богініч, Н. І. Богданець-Білоskalенко та ін. ; наук. кер. В. О. Огнев'юк. Київ, 2016. 304 с.
22. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія : Навчальний посібник. К. : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
23. Дяченко В. О., Стахова Л. Л. Розвиток зв'язного мовлення дітей дошкільного віку з загальним недорозвиненням мовлення. *Сучасні проблеми логопедії та реабілітації (15 лютого 2018 року, м. Суми): матеріали конференції*. 2018. С. 69-72.
24. Загальна психологія: Підручник / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднійчук та ін. К.: Каравела, 2009. 464 с.
25. Зінорук А. Сутність поняття «комунікативні уміння». *Молодь і ринок*. 2022. №3-4 (201-202). С. 196-201.
26. Канарова О. В., Бескоровайна А. О. Умови формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку. *Збірник наукових праць Херсонського державного університету. Педагогічні науки*. 2016. Вип. 72 (1). С. 63-66.

27. Кляп М. І. Окремі аспекти корекції мовлення дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Науковий журнал «Virtus»*. 2018. Вип. 20. С. 132-135.
28. Колишкін О. В. Психолого-педагогічна характеристика дітей з мовленнєвими порушеннями. Вступ до спеціальності «Корекційна освіта» : навч. посіб. для ВНЗ. Суми : Унів. кн., 2016. С. 175–187.
29. Кононко О. Л. Про базову програму розвитку дошкільника «Я у світі». *Дошкільне виховання*. 2008. № 8. С. 29.
30. Королюк Т., Ярмола О. Характеристика стану зв'язного мовлення дітей 4-5 років із загальним недорозвиненням мовлення III рівня. *Вісник Львівського університету. Серія педаг.* 2012. Вип. 28. С. 25-28.
31. Курєнкова А. В. Формування соціально-комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. *Інноваційна педагогіка*. 2022. Вип. 50. Т. 1. С 114-119.
32. Лемешук М. А. Розвиток комунікативних навичок дітей із загальним недорозвиненням мовлення у процесі соціалізації. *Publishing House «Education and Science»*. 2016. С. 16-22.
33. Лемешук М., Черніченко Л. Особливості впливу воєнних дій в Україні на мовленнєвий розвиток дітей дошкільного віку. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. Вип. 2 (20). С. 21-26.
34. Логопедія: підруч. / за ред. М. К. Шеремет. Вид. 5-те. Київ : Видавничий Дім «Слово», 2018. 856 с.
35. Переворська О. І. Проблема розвитку студентами комунікативного потенціалу дітей дошкільного віку із ЗНМ. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2017. №1 (13). С. 73-80.
36. Піроженко Т. О. Комунікативно-мовленнєвий розвиток дитини: Монографія: ТОВ «Нора-прінт», 2002. 309 с.

37. Рібцун Ю. В. Звукові намистинки. Формування мовленнєвої полікомпетентності дошкільників: навч.- метод. посіб. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 200 с.
38. Рібцун Ю. В. Корекційна робота з розвитку мовлення дітей п'ятого року життя із фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення : програмно-методичний комплекс. К., 2012. 258 с.
39. Рібцун Ю. В. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей молодшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. К. : Освіта України, 2011. 292 с.
40. Рібцун Ю. В. Науково-методичне забезпечення реалізації спеціальної освіти дітей із ЗНМ. *Логопед.* 2011. № 8 (8) серпень. С. 4–11.
41. Рібцун Ю. В. Професійний довідник учителя-логопеда дошкільного навчального закладу. Харків : Вид. група «Основа», 2012. 239 с.
42. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. канд. пед. наук : 13.00.03 : у 2 т. К., 2010. Т. 1. 214 с.
43. Рібцун Ю. В. Формування усного мовлення у дітей молодшого дошкільного віку із загальним мовленнєвим недорозвитком: дис. канд. пед. наук : 13.00.03 : у 2 т. К., 2010. Т. 2. 207 с.
44. Рібцун Ю. В. Загальний недорозвиток мовлення у дошкільників: пропедевтика та корекція. *Дошкільне виховання*, 2024. №3. С. 3-10.
45. Савченко М. Теоретичні засади формування комунікативних умінь дітей старшого дошкільного віку. *Освітній простір України*. 2014. Вип. 1. С. 141-146.
46. Смолянко Ю., Рой А. Педагогічні умови формування комунікативної культури дітей старшого дошкільного віку. *Acta paedagogica volynienses*. 2022. № 6. С. 22-27.
47. Соботович Є. Ф. Концепція загальномовленнєвої підготовки дітей до школи. *Дефектологія*. 1997. № 1. С. 2-7.

48. Соботович Є. Ф. Концепція стандарту спеціальної освіти дітей дошкільного віку дітей з порушеннями мовленнєвого розвитку. *Дефектологія*. 2002. Вип. 1. С. 2-7.

49. Соботович Є. Ф. Критерії оцінювання мовленнєвого розвитку дитини (у його лексичній ланці) на різних вікових етапах. Нормативні показники мовленнєвого розвитку (у його граматичній ланці) дитини дошкільного віку. *Дефектологія*. 2003. №2. С. 2-11.

50. Спаських І. Шляхи формування комунікативних навичок у дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Інновації в початковій освіті: досвід, виклики сьогодення, перспективи: матеріали І науково-практичної інтернет-конференції здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти першого року навчання факультету початкового навчання ХНПУ імені Г. С. Сковороди (17 травня 2022 р., м. Харків) / за заг. ред. д. пед. н., доц. В. В. Ушмарової*. Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. Ч. 2. С. 28.

51. Степанова О. І. Формування зв'язного мовлення в дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення у спеціальних закладах освіти. *Нова педагогічна думка*. 2021. Том 105. С. 46-48.

52. Стеценко Г., Іщенко Л. Розвиток комунікативної компетентності дошкільників із загальним недорозвиненням мовлення. *Вісник Науково-дослідної лабораторії інклюзивної педагогіки*. Вип. 9 : *Спеціальна та інклюзивна освіта: теорія, методика, практика : матеріали 9-ої Всеукр. наук.-практ. конф. (30-31 березня 2023 р.) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [головред. Малишевська І. І. [та ін.]*. Умань: Візаві, 2023 р. С. 171-174.

53. Тарарак Н., Шевченко Н. Умови формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку. *Grail of Science*. 2024. Вип. 36. С. 401-404.

54. Тичина К. О. Вивчення батьківського ставлення до дітей старшого дошкільного віку з тяжкими порушеннями мовлення. *Науково-методичний журнал «Логопедія»*, 2017. № 10. С. 74-83.
55. Трофименко Л. І. Корекційне навчання з розвитку мовлення дітей старшого дошкільного віку із ЗНМ: програмно-методичний комплекс. 2013. 108 с.
56. Трофименко Л. І. Шляхи подолання загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. К., 2014. 144 с.
57. Трофименко Л. І. Діагностика та корекція загального недорозвитку мовлення у дітей дошкільного віку. Київ, 2014. 72 с.
58. Тубичко Ю. О. Формування комунікативної компетентності у дітей 5-6 років з загальним недорозвиненням мовлення. *Перспективи та інновації науки. Серія «Педагогіка. Психологія. Медицина»*. 2021. №5 (5). С. 593-605.
59. Форостян О. І., Волуйко О. О. Роль ігрової діяльності в системі формування лексичної сторони мовлення у дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. *Проблеми реабілітації: Збірник наукових праць (за матеріалами науково-практичної конференції)* / редкол. О. І. Форостян та ін. Одеса : видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2023. С. 172-175.
60. Ходикіна Ю. Формування комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку. *Моделі життєтворчості у сучасних соціокультурних контекстах : матеріали доп. наук.-практ. on-line конф. для студ., аспірантів, викл., учителів шк., вихователів ЗДО, Харків, 10 листоп. 2023 р.* / Харків нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків, 2023. С. 89.
61. Шеремет М., Боряк О. Неврологічні основи логопедії: навч. посібник. Суми: Вид-во Сум ДПУ імені А. С. Макаренка, 2016. 276 с.
62. Я у Світі. Програма розвитку дитини від народження до шести років / О. П. Аксьонова, А. М. Аніщук, Л. В. Артемова та ін.; наук. кер. О. Л. Кононко. К. : ТОВ «МЦФЕР-Україна», 2019. 488 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика діагностики фонетико-фонематичної системи мовлення

Мета: з'ясувати рівень комунікативних умінь і навичок дошкільників із точки зору фонетичної організації мовлення.

Інструкція: для проведення методики варто індивідуально спілкуватись з дитиною, пропонуючи їй наступні завдання.

1. Повторити склади: «па – пта», «то – хто», «ста-сва-сма-ства».
2. Повторити слова «акваріум», «настрій», «портфель», «екскурсія», «контролер», «ремонт».
3. Повторити речення: «Бібліотекар видає книги», «Фізкультурники їдуть на змагання» [57, с. 9], «Садівник доглядає квіти та дерева».

Оцінка результатів:

3 бали (високий рівень): дитина виявляє високий рівень правильної вимови складів і слів, здатна повторити речення без пропуску слів чи окремих звуків;

2 бали (середній рівень): дитина справляється із завданням, але з підказками дорослого повторює склади, у повторенні речень трапляються невеликі помилки (пауза для повторення одного зі слів, самостійне виправлення після виявленої помилки);

1 бал (низький рівень): дитині складно здійснити повторення або повторення відбувається зі значними помилками, повторення речень викликає у неї труднощі, навіть з допомогою дорослого вона складно справляється з цим завданням.

Методика діагностики граматичного аспекта мовлення

Із метою діагностики граматичного аспекта мовлення дитини старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення можна запропонувати предметні картинки. Для цього дитина має назвати, що зображено. При потребі педагог може скористатись допоміжними питаннями.

1) Предметні картинки

Хата

Яблуко

Кошеня

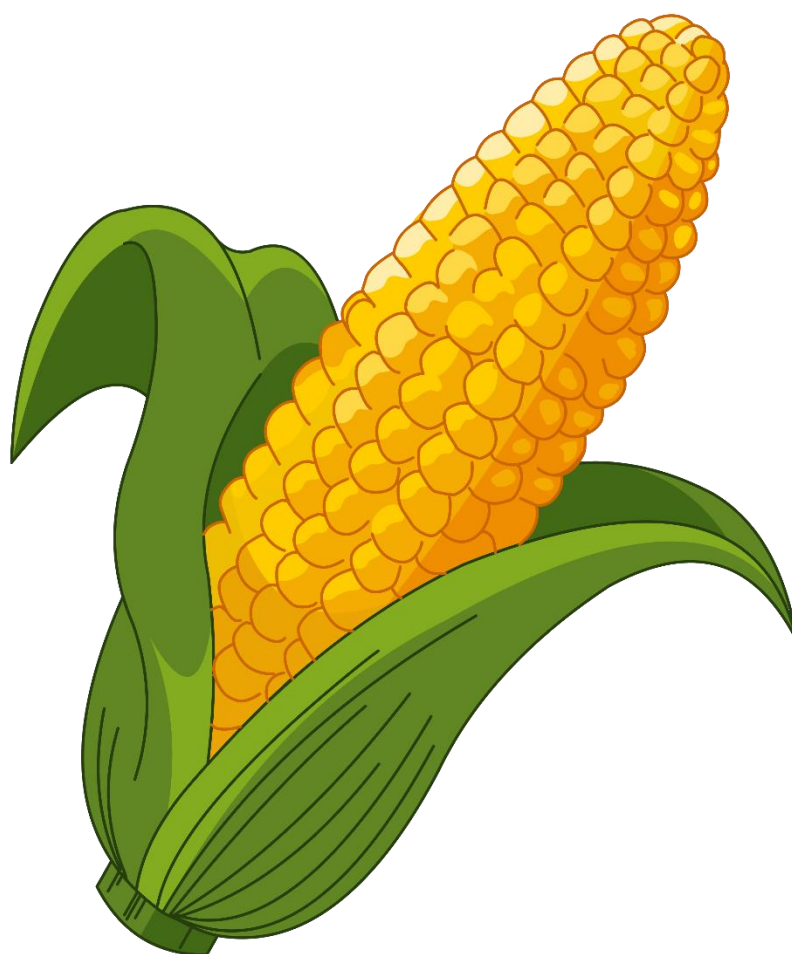
Засць

Корабель

Кукурудза

Оцінка результатів:

1) 3 бали (високий рівень): дитина виявляє високий рівень правильної вимови складів і слів, здатна назвати зображений предмет окремих звуків чи складів;

2) 2 бали (середній рівень): дитина справляється із завданням, але з підказками дорослого називає слова, у повторенні слова за дорослим трапляються незначні помилки (пауза для повторення, самостійне виправлення після виявленої помилки за підказкою);

3) 1 бал (низький рівень): дитині складно назвати зображене, це відбувається зі значними помилками, повторення слова за дорослим викликає у дитини труднощі, навіть з допомогою дорослого вона складно справляється з цим завданням.

Методика діагностики зв'язного мовлення «Почуття дітей»

Мета: виявити вміння дошкільнят розуміти емоційний стан однолітків, дорослих; діагностувати навички зв'язного мовлення, розповідаючи про побачене на картинках.

Інструкція. Дослідження варто проводити індивідуально. У процесі виконання завдання пропонуємо дитині розглянути сюжетні картинки, на яких зображені різні ситуації, що відображають емоційні стани, і дати відповідь на різні запитання до них. Для генерування картинок можна скористатись штучним інтелектом.

На одній картинці зображені радісні діти, які граються спільно в кімнаті.

Питання до картинки:

- Кого ти бачиш на картинці?
- Які емоції зараз відчувають діти?
- Із чого це зрозуміло? Що вказує на це?

На іншій картинці були зображені дві дорослі людини, які сварилися через собаку.

Питання:

- Які емоції зображено на цій картинці?
- Чому ти так вважаєш?
- Як ти вважаєш, що стало причиною цього?

На третій картинці зображена мама і дитина, які гуляють парком атракціонів.

Питання:

- Хто зображений на картинці?
- Що вони відчують?
- Які емоції у них переважають?

Оцінка результатів:

3 бали: дитина виявляє високий рівень самостійності та правильно визначає емоційні стани інших осіб, здатна пояснити їхні причини та робити прогнози для подальшого розвитку ситуації;

2 бали: дитина справляється із завданням, але використовує допомогу дорослого;

1 бал: дитині складно визначати емоційні стани осіб на зображеннях, і вона не може пояснити їхні причини чи висловити припущення щодо подальшого розвитку ситуації.

Додаток Г

Система корекційно-розвиткової роботи для підвищення рівня сформованості комунікативних умінь і навичок у дітей старшого дошкільного віку з загальним недорозвитком мовлення

1. Дихальні й артикуляційні вправи.

Використання таких вправ дозволить працювати над фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення у дітей старшого дошкільного віку. Вони допомагають покращити координацію дихання і мовлення, що важливо для правильної вимови звуків. Артикуляційні вправи розвивають м'язи артикуляційного апарату (язика, губ, щелепи), що сприяє точній і чіткій вимові. Дихальні вправи забезпечують достатню тривалість видиху, що необхідно для правильного формування звуків та інтонацій, а також допомагають регулювати голосову силу та тембр.

Доречно використати такі ігри, як-от:

- 1) «Рот-ніс»: вдих повітря носом, а видих – ротом; контроль потоку повітря при виконанні завдання;
- 2) «Чашечка»: з широко розкритим ротом висунути язик. Кінчик і бічні краї язика підняти до верхніх зубів, але не торкатись їх.,
- 3) «Гойдалка»: напруженим язиком із відкритим ротом тягнутися до носа і підборіддя (вверх і вниз);
- 4) «Чистимо зубки»: посміхнутися, трохи відкрити рот; кінчик язика за нижніми (потім за верхніми) зубами виконує рухи праворуч-ліворуч, наче чистить зубки;
- 5) «Смачне вареннячко»: посміхнутися, відкрити рота; висунути широкий язик, облизати верхню губу та заховати язик у роті, потім повторити з нижньою губою.

2. Дидактичні ігри.

Дидактичні ігри для корекційно-розвиткових занять із дітьми старшого дошкільного віку, що мають ЗНМ, дозволяють виконувати завдання в доступній для них формі – грі. У такий спосіб вдається привернути увагу дитини, сприяти її активному залученню до виконання завдання, а разом із тим – розвивати увагу, пам'ять, логічне мислення, вміння виконувати завдання за зразком, активізувати креативне мислення.

Такі ігри дозволять розвивати фонетико-фонематичний компонент мовлення, а також збагачувати активний словниковий запас. Окрім цього, у процесі гри у дитини формуватимуться навички зв'язного мовлення, тобто вміння формувати розповідь самостійно чи за зразком.

Ми дібрали такі дидактичні ігри:

- 1) «Що почув ти, покажи»: педагог вмикає звуки різних тварин, а завдання дітей полягає в тому, щоб на картинці знайти ту тварину, чий звук вони почули; після цього можна повправлятися і повторенні цього звука;
- 2) «Впізнай за звуком»: педагог вмикає різні звуки (наприклад, звук скрипу дверей, шум вітру, дощу тощо), а завдання дітей полягає в тому, щоб самостійно їх розпізнати і назвати;
- 3) «Познайомимось?»: завдання дитини полягає в тому, щоб розповісти про себе (попередньо можна запропонувати зразок такої розповіді) або від першої особи про казкового героя;
- 4) «Знайди таке саме»: завдання полягає в тому, що дитина має з карток з зображеннями різних предметів вибрати пари однакових за визначеним параметром; при цьому варто пам'ятати про правильність називання предметів і артикуляцію;
- 5) «Знайди зайве»: завдання гри протилежне – знайти «зайвий» у логічному ряді предметів.

3. Розігрування діалогів і сюжетно-рольових ситуацій.

Розігрування діалогів та сюжетно-рольових ситуацій має важливе значення для формування комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення. Ці види діяльності сприяють розвитку мовленнєвого

спілкування, активізації словникового запасу, покращенню граматичних структур мовлення. Завдяки участі у діалогах діти вчаться підтримувати розмову, висловлювати думки, а також розуміти співрозмовника. Сюжетно-рольові ігри дозволяють дітям моделювати різні життєві ситуації, сприяючи розвитку соціальної взаємодії та адаптації у суспільстві.

Для цього можна запропонувати ситуації покупки у магазині, гри на дитячому майданчику, спілкування зі старшими членами сім'ї, поведінка в черзі до лікаря тощо.

4. *Розучування коротких віршів.*

Розучування коротких віршів має значну користь для формування комунікативних навичок у дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, адже допомагають розвивати пам'ять, артикуляцію, інтонацію та ритмічність мовлення.

Ритм і рима полегшують засвоєння нових слів і фраз, що сприяє розширенню словникового запасу. Крім того, вірші допомагають дітям усвідомлювати граматичні структури, сприяють кращому розумінню мови та її відтворенню, розвивають емоційну виразність та підвищують впевненість у мовленнєвій діяльності.

1) *В осіннім лісі*

На осонні сови сиві,
У ставку соми сонливі.
І соми, і сови сплять.
Срібні ясени скриплять.

2) *Малий лелека*

Лугом йде малий лелека.
В небі клекіт – путь далека!
То лелеки відлітають
І лелеченька гукають.
Вдаль летить малий лелека
За лелеками далеко.

3) *Сестричка*

У сестрички очі сині,
Сині квіти на хустині,
У косі синенька стрічка,
В дитсадок іде сестричка.
Скочив лис у барбарис
Скочив лис у барбарис.
«Заховався», думав лис.
Ми гуртом до барбарису...
Треба в ліс тікати лису!

5. *Розучування скоромовок і чистомовок.*

Скоромовки та чистомовки є важливим інструментом для розвитку комунікативних навичок у старших дошкільників із загальним недорозвитком мовлення (ЗНМ). Вони сприяють покращенню артикуляційної моторики, що допомагає дітям краще вимовляти звуки та слова. Через повторення важких для вимови звуків діти тренують м'язи мовленнєвого апарату, що сприяє чіткій вимові. Також вони підвищують увагу до мовленнєвих деталей, розвивають фонематичний слух і вміння правильно інтонувати.

1) Ла-ла-ла: Алла дівчинка мала.

Ли-ли-ли: В гост ми до неї йшли.
Ло-ло-ло: В Алли тісто підійшло.
Ла-ла-ла: Пирогів вона спекла.
Л'є-л'є-л'є: Чаю Аллочка нал'є.
Лі-лі-лі: Ось лимони на столі.
Лю-лю-лю: Дуже кисле не люблю.

2) Ра-ра-ра: Дуже рада дітвора.

- Ар-ар-ар: Ми поїдем в зоопарк.
 Ро-ро-ро: Доберемось на метро.
 Ру-ру-ру: В зоопарку кенгуру.
 Ру-ру-ру: Риє кріт собі нору.
 Ру-ру-ру: Заєць обдира кору.
 Ра-ра-ра: Закінчилася в нас гра.
 Рі-рі-рі: Що ти бачиш угорі?
 Рю-рю-рю: Бачу ясну зорю.
 Рі-рі-рі: Ще що бачиш угорі?
 Ря-ря-ря: Небо синє, як моря.
 Рі-рі-рі: Ще що бачиш угорі?
 Ри-ри-ри: Там дзижчать комарики.
 Ра-ра-ра: З комарами мошкара.
- 3) Чок-чок-чок: Ось червоний бурячок.
 Чу-чу-чу: Я капусту посічу.
 Щок-щок-щок: В чавунці зварю борщок.
 Чний-чний-чний: Получився борщ смачний.
6. *Вправи для розвитку зв'язного мовлення.*

Вправи для розвитку зв'язного мовлення мають значну користь для дітей старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення, оскільки допомагають дітям оволодіти навичками логічного і послідовного висловлювання думок, збагачують словниковий запас і сприяють формуванню граматично правильного мовлення. Через такі вправи діти вчаться будувати зв'язні висловлювання, розвивають уміння взаємодіяти в діалозі та розповідати історії. Це забезпечує підготовку до шкільного навчання та покращує загальну комунікативну компетентність.

Можемо запропонувати такі теми для розповідей:

- 1) «Опиши друга/подругу».
- 2) «Розкажи про свою улюблену іграшку».

7. *Читання художніх текстів.*

Читання художніх текстів відіграє важливу роль у формуванні зв'язного мовлення дітей із загальним недорозвитком мовлення. Воно допомагає розвивати уяву, збагачує словниковий запас, покращує розуміння текстів та сприяє розвитку здатності до зв'язного викладу думок. Діти вчаться слідувати логічній структурі сюжету, розвивають уміння будувати послідовні речення та фрази. Крім того, художні тексти сприяють емоційному розвитку, допомагаючи дітям краще розуміти і висловлювати власні почуття.

8. *Пальчикове малювання.*

Малювання пальцями є важливим для розвитку комунікативних навичок у дітей із загальним недорозвитком мовлення. Ця активність стимулює дрібну моторику, що безпосередньо пов'язана з розвитком мовлення. Малювання пальцями також розвиває уяву, допомагає дітям виражати свої думки та емоції через образи, що сприяє формуванню зв'язного мовлення. Крім того, це творче заняття стимулює діалог і комунікацію, адже діти часто пояснюють, що вони малюють, і обговорюють свої роботи з іншими.

9. *Ігри на музичних інструментах.*

Використання музичних інструментів у роботі з дітьми старшого дошкільного віку із загальним недорозвитком мовлення має велике значення для розвитку їхніх комунікативних навичок, бо сприяє розвитку слухового сприйняття, ритмічних здібностей і координації рухів, що є важливими для формування правильної вимови і ритмічності мовлення. Вона також стимулює емоційний відгук і комунікацію, оскільки діти взаємодіють один з одним, обмінюючись звуками і ритмами, що сприяє розвитку мовленнєвої діяльності в колективі.